

MİTOLOJİDE DEVLET BİLGİSİ

*Saygıdeğer Öğretmenim Pertev Naili Boratav'ın anısına saygıyla...
Bu çalışmamı, yüce insan, büyük bilim adamı, saygın öğretmenim Pertev Naili Boratav'ın
anısına sunuyorum. Çünkü, bu bilgiler, ondan kalan kalıttır.*

Vecihi TİMUROĞLU

ÖZET: Devletin doğuşu sınıflı toplumların ortaya çıkmasıyla koşuttur. Mitolojik düşünce devleti kutsayan anlatılar, esas olarak, düzenin ve egemen sınıfların ayrıcalıklarının korunması gereğinden hareket eder. Yazıda, bu çerçevede, Sümer'deki ilk kent devletlerinden Hint ve Çin'e, oradan Eski Yunan, Roma ve Hristiyan Orta Çağına devletin sınıflı toplum yapısını koruma işlevi kazanma süreci ile devleti mitleştiren düşünce biçimleri arasındaki bağlantı incelenmektedir.

DEVLET

Devlet, gerçekte, egemen sınıfın siyasal örgütüdür. Devletin amacı, yürürlükteki düzenin korunması ve öteki sınıfların dirençlerinin baskı altında tutulmasıdır. Bu örgüt, toplumun sınıflaşmasıyla birlikte, sömürülen toplum katmanlarının baskı altında tutulması için, egemen sömürücü sınıfların bir aracı olarak ortaya çıkmıştır.

Egemen sınıfların ilk ortakları da tanrılar olmuştur. Bu, egemen sınıfların, soylarını bir kutsala bağlamaları ilkesine dayanır. Bu gelişmeyi, ilkel toplumlardan başlayarak tarihsel süreci ele alarak izleyebiliriz. İlkel toplulukların örgütlü toplum durumuna gelmeleri, yerleşik düzene geçmeleriyle olanaklı olmuştur. Yerleşme, iki olgunun sonucu olarak gerçekleşmiştir; *Hayvanların evcilleştirilmesi ve tahılların ekim yoluyla yeniden üretilmesi*. Hayvanların evcilleştirilmesiyle tahılların ekim yoluyla yeniden üretilmesi, aynı döneme rastlar. Bu iki olgu, ilk sınıfsal ayrımı da ifade ediyor.

Yerleşik düzene geçilmeden önce, toplayıcılık ve avcılık vardı. Toplayıcılık kadınların, avcılık erkeklerin işiydi. Dişiyle erkeğin fiziksel yapıları, böylesine doğal bir işbölümünü gerektirmiştir. Kuşkusuz, burada sözünü ettiğimiz işbölümü (*division du travail*), bütün emeği parçalı emeklere bölmekten doğan üretim yöntemi değildir. Bir başka deyişle, toplumsal emeğin, işin türüne göre tarihsel farklılaşmasını amaçlamıyoruz, bu terimle. Sözünü ettiğimiz işbölümü, doğal farklılığı belirliyor. Ama, kesin olarak cinsel bir

ayrım görülüyor. Bu durum, yerbilim araştırmalarıyla insanbilimcilerin bulgularından anlaşılıyor.

Çağdaş toplumlarda bile, çapa işlerini çoğunlukla kadınlar, hayvan yetiştirme işini erkekler yapmaktadır. Bu işbölümü, uygarlaşma sürecinde, etkileşmenin kökenini oluşturuyor. Bu etkileşim sonucu, yerleşik düzene geçen topluluklar, tarım yapma ve hayvan yetiştirme yoluyla, kendisine yeterli, dışa kapalı köy ekonomisini yaratmıştır. Köy topluluklarında, cinsel ayrım, gerçek sınıfsal ayrıma dönüşmüştür.

Göçebe topluluklar köylülerin yorucu işlerini sevmemiş, özgür dolaşmayı, doğanın içinde kalmayı yeğlemişlerdir. Doğal olarak, göçebe topluluklarda, avcılık önemli olmuştur. Zamanla, bir koyağın iki ağzını kapayarak sıkıştırdıkları hayvanları evcilleştirmişler ve hayvansal proteinle beslenme olanağı bulmuşlardır. Hayvanların evcilleştirilmesi, "çoban topluluklar"ını doğurmuştur.¹ Çoban topluluklar, tarımın geliştiği bölgelerin çevresinde daha rahat dolaştılar. Kendiliğinden, "çiftçilik-çobanlık" işbölümü doğdu. Ne ki, çoban topluluklar "artıüretim" yapamıyorlardı. Bu yüzden, salgın sayrılıklarda çok hayvan kaybediyorlar, besin darlığı çekiyorlardı. Böyle dönemlerde, çiftliklere saldırıyor, çiftçilerin artıürünlerine el koyuyorlardı. Bu durum, köy topluluklarıyla çoban topluluklar arasında "savaş-barış" ilişkilerinin kurulmasına yolaçtı.

Otunu ve etini yetiştiren çiftçi topluluklar, çoban topluluklarla ilişkiden hep kaçınmışlardır. Çiftçiler, yerleşik ve dışa kapalı, kendilerine yeterli, barışçıl topluluklardır. Buna karşın, çobanlar, kendilerine yeterli olmayan, dışa açık ve savaşçı topluluklardı. Köylü topluluklarda, üretim yapıldığından, üretim alanında kadınların önemi artmış, ama dıştan gelen saldırılara karşı, savunma işi erkeklere düşmüştü.² Yerleşik yaşama geçmemiş topluluklarda (klan) kan bağı (asabe) ilişkisi temel ilişkidir. Bu topluluklarda görülen eşitlikçi düzen, köy topluluklarında ve çoban topluluklarda görülmez. Yerleşik topluluklarda görülen bağı, "mülk bağı"dır. Mülk bağıının temel alındığı topluluklarda eşitlikten söz edilemez. Bu topluluklarda ortaya çıkan ilişkiler "eşitlikçi ilişkiler"dir.

Toplumsal artıüretim olanağı doğmuştur ama eşitlikçi toplum, artıürünün bir elde toplanmasına engel oluşturuyordu. Yenitaş çağı bulguları, çoban toplumların kan bağıını sürdürdüklerini gösteriyor. İlkel komünal toplum (klan ailesi), aynı toteme (ilk ata) bağılıktan dolayı, eşitlikçi yaşamı zorunlu sürdürmüştür. İlkel komünal

¹ William H. McHail, *A World History*, New York 1971, Oxford University Press. (Türkçesi: *Dünya Tarihi*, Çeviri: Alaeddin Şenel, Imge Y., Ankara, 2004).

² M. Morgan, *Ancient Society*, London 1905.

toplumlar büyüyünce, içte evlenmenin yasak olmasının getirdiği sıkıntılar da düşünülürse, evcilleştirilmiş sürülerin güdülmesi, klanın boyutunu aşmıştır. Klan, bu nedenle, doğal olarak bölünmeye uğramıştır. Bu yeni toplum (boy, aşiret, tribu), birbirlerine kardeşlik bağlarıyla (fratnel, oymak, kabileden küçük, aileden büyük toplum) bağlı bir kaç topluluktan oluşuyordu. Artık, dıştan evlenme olanaklı olmuştu. Totemler de farklılaşmıştı. Örneğin, koyun tötemine bağlı toplum, ak koyun ve kara koyun soyu olarak ayrılmıştı. Kabileler, kendi aralarında ortak mülklere sahiptiler. Örneğin, çoban kabileler, ortak yaylalarda hayvanlarını otlatıyorlardı. Ancak, başka kabileler, sürü kaçırma, otlak işgal etme girişimlerinde bulunuyorlardı. Bu durumu engellemek amacıyla, toplumu yöneten "ata yöneticiler" ortaya çıktı. Hayvanlar üzerinde kullanım hakkı "ata"ya özgüydü. Ancak, bu durum, özel mülkiyet hakkını ifade etmiyordu. Ortak kullanım hakkını içeriyordu bu düzen. Özel mülkiyet olmadığından, eşitlikçi bir toplum sözkonusuydu.

Atalar, öbür üyelerle eşit haklara sahiptiler. Yalnız, toplumu temsil etme hakları vardır. M.Ö. 2125 yılında yazıldığı tahmin edilen "Sümer Krallar Çizelgesi"nde Sümer kentlerini yağmalayan "Gutium" topluluklarının önderlerinin "adsız krallar" olduğu yazılıyor. Gutiler, M.Ö. ikinci bin yılın sonunda, Sümer ülkesine egemen olmuş doğulu bir halktır.³ Herodotos da (M.Ö. V. yy'ın ikinci yarısı), boyların adlarının bilindiğini, ama krallarının adlarının bilinmediğini yazıyor.⁴ Özel mülkiyet, öyle anlaşılıyor ki, üzerinde aile emeği bulunan toprağın ve üretilen ürünün denetimiyle doğmuştur.

Çobanların çiftçiler üzerine saldırmaları, savaşçı ilişkilerini geliştirdi. Çiftçi topluluklar da, kendilerini koruma gereğini duydular. Yağmacı topluluk yerleşik toplumu yenilgiye uğrattınca, onlara egemen oldu. Toplumu korumak üzere, onların üzerinde egemenlik kurdu. Artık, tam anlamıyla, egemen sınıf doğmuştu. Kolayca anlaşılır ki, koruyan halk, askeri sınıfa dönüşmüştür. Bu işi yaparken zorla *arttürün* üretirme yolunu açtılar. Doğal ki, çalışmayan askeri sınıfın gereksinimlerini karşılamak için, *arttürün* zorunlu olmuştur.⁵ Franz Oppenheimer, yeni bulgular sonunda, bu kanyaya varırken, İbn-i Haldun da (1332–1406), "kabile asabiyeti"nin (kan bağı duygusu), çobanların, hazeri (çiftçi ve kentli toplumlar) toplumlar üzerinde egemenlik kurlmalarına yol açtığını belirtiyor.⁶ Egemenlik, devletin

³ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, Kabalcı Yay. Çev. Hamide Koyukan, s. 468.

⁴ Herodots, *Herodot Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1973 İstanbul, Çev. Müntekim Ökmen, s. 80.

⁵ Franz Oppenheimer, *The State*, New York 1975. Çev. John Gittermen. (Türkçesi: *Devlet*, Çeviri: Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul, Engin Yayıncılık, 1997).

⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, I., Onur Yayınları, Çev. Turan Dursun, s. 297–302.

kurulmasını ifade ediyor; ancak, devletin egemen sınıfın ekonomik örgütü olduğu çok açık. Çobanların çiftçileri yağmalayarak üzerlerinde sürekli egemenlik kurmaları, "savunma, üreme ve geçim" sorunlarının çoğalmasını kolaylaştırıyor, örgütlü bir toplum oluşmasına yol açıyor.

Devletin gereçlerinin başında nüfus geliyor. Çoban toplulukların katılmasıyla yaratılan "*artürin*", daha geniş nüfusu beslemeye olanak veriyor. Kuşkusuz, nüfusun kendine yeterliliği sağlaması gerekiyor. Kol emeğine gereksinim arttıkça, savaşlarda alınan tutsaklar köleleştiriliyor. Böylece, "*köleci toplum*" doğmuş oluyor. Bu durum, kadınların daha çok ezilmesine de neden oluyor. Çiftçi toplulukların, göçebe ilkel topluluklarla alışveriş ilişkilerinde bulunmaları, öte yandan saldırı yoluyla işgal ilişkileri, toplumsal yapıların farklılaşmasına da yolaçmıştır. Çoban topluluklarda, topluluğun elde ettiği malları denetleyen kabile önderleri, alışveriş sırasında, tüm malları topluluğa dağıtmayıp kendilerine ayırdılar bir bölümünü. Bu durum, ekonomik farklılaşmayı giderek arttırdı. Böylece, toplulukta önderler ve topluluğun sürüsünü karın tokluğuna güden iki katman oluştu. Ancak, yerleşme olmadığından, çoban topluluklar zanaatkar sınıfı oluşturamadı. Dolayısıyla, topluluk, siyasal farklılaşma oluşturamadı.

Ne ki, ilkel topluluklar, yerleşik uygar toplulukları yenilgiye uğratınca, yerleşik topluluklar, yeni oluşumlara yöneldiler. Birleşerek, ilkel topluluklara direndiler, yerleşme alanlarını korumak için duvarlar ördüler. Böylece, ilkel topluluklara karşı yengiler kazandılar. İkel topluluklar, yerleşik uygar topluluklara yenilince, köleleşiyorlardı. Köleleşmemek için birleşip fetih orduları kurdular ve başlarına Tanrı buyruğuyla bir kral geçirdiler.⁷

İLK KRALLAR

Elimizdeki en eski belgelere göre, ilk "*Tanrı Kral*", Sümer'de bulunan Uruk Kralı Enmerkar'dır. Topkapı Müzesi'ndeki Eski Şark Eserleri Bölümü'nde bulunan 23 cm² kenarları olan bir kare tablette Enmerkar'ın, yüce bir dağın başında bulunan Aratta Beyi'ne nasıl sinir harbi açtığını, onu yenilgiye uğratıp Su Tanrısı Enki için Basra Körfezi yakınlığında "*Abzu*" tapınağını yaptırdığını okuyoruz. Enmerkar, bu başarıyı "*Utu*"ya borçludur. Çünkü Uruk Kralı Enmerkar, güneş tanrısı Utu'nun oğludur.⁸ Kutsal kitaplarda yer alan "tufan"ın kahramanı Ziusudra (Nuh) ve ilk Eyub da, M.Ö. ikinci binlere rastlayan döneme özgü Sümer krallarıdır. Belki, Eyub sadece,

⁷ *Kitab-ı Mukaddes, Eski Ahit*, Samuel I ve Samuel II bölümleri.

⁸ Samuel Noah Kramer, a.g.y., s. 38.

Tanrı'nın acı ile denediği bir şairdir. Ama Musa, Hammurabi'den (M.Ö. 1750) yüz elli yıl önce yaşamış Sümer Kralı Lipit'in yasalarını almıştır. Lipit (M.Ö. 1900), Tanrıça İştâr'ın soyundandır ve yasasını İştâr göndermiştir.⁹

Çok açık ki ilk egemenler, kendilerini tanrıların soyundan göstererek halkın üzerinde, tanrısal baskılar kuruyorlar. Hatta, kendileri tanrı gücü kazanıyorlar. Tanrı'ya karşı gelinemeyeceğine göre, egemenlik kökleşiyor. İbrani mitolojisi, İlk Nuh'tan, ilk Eyub'dan ve ilk Musa'dan da anlaşılacağı gibi, Sümer ve Babil mitolojilerinden alınmıştır. Zaten, İsrailoğullarının kurucusu İbrahim de, Gılgamış Destanı'nda adı geçen Uruklu bir tüccardır ve kardeşi Lut'u kurtarmak için Filistin'e gider ve orada kalır.¹⁰ İbraniler, Filistinliler tarafından yenilgiye uğratıldığında peygamber Samuel yaşlıydı. İsrail yaşlıları, onun huzuruna çıkıp "*Bütün halklar gibi bizi yönetmesi için başımıza bir kral koy*" dediler. O da, Yehova'ya (Tanrı) danıştı. Rab, "*Dediklerini yap ama bilsinler ki yadsıdıkları sen değilsin, üzerlerinde krallık yapmayayım diye beni yadsıdılar.*" dedi. Yehova, toplumsal farklılaşmaların onlara neye mal olacağını da bildirir. Kral ve oğullarının, onların oğullarını asker, kızlarını cariye yapacağını, en iyi tarlalarını alıp kendi memurlarına vereceğini, onları angaryada çalıştıracığını, seçtikleri kral yüzünden bir gün feryat edeceklerini, onlara söylemesini bildirir. Bu sözler devlet bilgisini içeriyor. Samuel, İbranilerin en uzun adamı Saul'u (M. Ö. 1000) kral seçer. Tanrı'nın buyruğuyla, krallığın haklarını kitaba (Tevrat) bir bir yazar. Samuel, Yehova'nın kesin buyruğunu Saul'a bildirir: "*Yehova'nın düşmanlarının tüm insanlarını ve hayvanlarını öldüreceksin.*" Saul, düşmanı yenilgiye uğratır ama buyruğu uygulamaz. Böylece, *kral-peygamber* (kaynağında Tanrı-kral) çatışması başlar. Samuel, Saul'u krallıktan atar, Davut'u kral yapar.¹¹

İbraniler, kendilerine sunulan ülkeye yerleşince, eşitlikçi kabile yapısı çözülür. Savaşçı göçebe tanrısı, işlevini tamamlamıştır. Farklılaşmış çoban ve çiftçi İbrani toplumunun gereksinimlerine, göçebe toplumun töreleri yeterli görülmedi. Davut'un kurumlaştırdığı devlette toplumun soylu sınıfı, çadırlardan kentlere taşınır. Davut'un oğlu Süleyman, altın kaplamalı bir tapınak yaptırmış, üç yüz kadın almış, yedi yüz cariye edinmiş, binlerce deve ve davar sahibi olmuştur.¹² Soylular, kent uygarlığıyla tanışınca, göçebe kabilelerin

⁹ Samuel Noah Kramer, a.g.y., İlk Musa, İlk Nuh, İlk Eyup bölümleri.

¹⁰ *Kitab-ı Mukaddes Tekvin*, Bap 25, Ayet 20, Bap 28, Ayet 5, Bap 31, Ayet 20, Muazzez İlimiye Çığ, *Ebrahim Peygamber*, s. 82, Kaynak Yayınları, 2000, İstanbul.

¹¹ *Kitab-ı Mukaddes*, Samuel Bölümü.

¹² *Kitab-ı Mukaddes*, Süleyman bölümü.

tanrısı Yehova'yı bırakmış, Filistinliler'in tanrıları Baal'e ve Aşer'e (Sümer tanrıçası İştâr'dan esinlendiği açık) tapınmaya başladılar. İbrani peygamberleri, onları, Yehova'ya ihanetle suçladılar. Onlar, Balle'le zina yapmışlardı!

M.Ö. 750'de, çoban peygamber Amos, Yehova'nın, İsrailoğulları'nı şiddetle cezalandıracağını duyurur. Süleyman, M.Ö. 922'de öldü. İbrani Krallığı, İsrail ve Yuda (Yahudi, Yahuda) krallıklarına bölündü. M.Ö. 722'de, Asurlular, İsrail Krallığı'nı yıkıp soyluları ve zanaatkârları, Babil'e götürdüler. Böylece, Amos'un kehaneti gerçekleşmiş oldu. M.Ö. 587'de, Babil-Mısır savaşında, Yuda devleti, Mısır devletiyle işbirliği yaptı. Babil orduları Mısır ordularını yenince, bu kez Yuda soyluları ve zanaatkârları, Babil'e köle olarak götürülür. Babil'in ünlü asma bahçelerini ve saraylarını, İbrani yapı ustalarının yaptığı söylenir.

Her iki sürgünün de, İbrani halkı için uygarlık eğitimi olduğunu söylemek gerekir. Mezopotamya uygarlığının tüm zenginliklerini ve birikimlerini koruyan Babil'de, kent uygarlığını tanıdılar.

TANRILARIN ZORUNLU DÖNÜŞÜMÜ

Totem inancındaki ilkel topluluklarda "*mana*" gücü, kendisini özellikle savaşlarda gösterir. Totemin gizilgücü mana cevheri, topluluğun yengisiyle kendisini kanıtlamış olur. Yenilen topluluğun toteminin gizilgücü yetersiz sayılır. Yenilgiye uğramış topluluğun totemi de (tanrı) yenilmiş olur. Kaynağında, bu inanç, Tanrı'nın insanlaşmasına yolaçmıştır. İlk tanrılar, hayvan ya da ağaç olarak betimlenmiş, yontularda somutlaşmıştır. Hayvanlar evcilleştirilince, topluluğun totem olarak kabul ettiği cinsin bir türü tanrı olarak kabul edilmiştir. Örneğin, öküz değil de, *apis öküzü*. Doğaya egemenlik artınca, tanrılar, hayvan başlı, insan gövdeli olarak betimlenmişler. Giderek, insan başlı, hayvan gövdeli tanrılar imgelemiştir. Örneğin, eski Yunan'da, çobanların ve sürülerin tanrısı olan *Pan* sipsivri çeneli, buruşuk yüzlü, suratında hayvansal kurnazlık taşıyan, teke bacaklıdır. İnsan her şeyin ölçüsü sayıldığında, tanrılar da insanlaşır. Zeus, tam bir insandır. Doğaya kafa tutan insanın tanrısı insanlaşmıştır.

İbrani kabilelerinin ortak tanrısı Yehova, mızraklı, muhafızları olan, sakallı, kullarına sisler içinde görünen, ama Musa ile yüz adım uzaklıkta konuşan Rab'dir. Ayrıca, Tevrat'ta, "*Ben size benzerim.*" diye tanıtır kendisini.¹³

Düşman kabileler, Eyub'un oğullarını öldürüp kızlarını kaçırtınca, sürülerini sürüp götürünce, Eyub, Yehova'ya gücenir ve kırgın sözler

¹³ *Kitab-ı Mukaddes*, Tekvin bölümü.

söyler. Rab, elçisinin yanına gelir ve ona, kendisinin nasıl güçlü olduğunu söyler. “*Sen bu değin güçlüysen, beni neden korumadın?*” der Eyub: “*Allahın dehşetleri, bana karşı cenge dizildiler.*”¹⁴ Eyub, Yehova’nın gücünü kabul etmekle birlikte, kendisine yapılanı içine sindiremez, onun gücünü görmek ister. “*O zaman Rab, kastrganın içinden Eyub’a cevap verdi.*”¹⁵ Gücünün sınırsızlığını kanıtlayan sözler söyler. Eyub, Rabb’in yanıtlarını dinledikten sonra, “*Sen, der, Levyatana’yı (suaygırı) olta ile çekebilir misin? Yahut çengelle çenesini delebilir misin? Sana çok yalvarır mı? Yahut sana tatlı sözler söyler mi? Seninle akit (söz) keser mi ki, onu daimi köle alasın? Onunla oynar mısın, kuşla oynar gibi? Ve onu kızların için bağlar mısın? Tüccarlar içinde onu pay ederler mi?*”¹⁶ Rab yanıtlar: “*Bütün gökler altında ne varsa benimdir. Onun azası (organı) ile zorlu kuvvetinden ötürü, sözünü kesmeyeceğim. Onun esvabının (derisinin) önünü kim açabilir? Yüzünün kapı kapı kanatlarını kim açabilir? Çepçevre dişleri dehşettir. Övündüğü onun çetin pullarıdır. Sık mühürle kapamışlardır. Biri ötekine çok yakın. Aralarına hava girmeyecek kadar, birbirlerine yapışıklardır. (Suaygırı diye çevrilmesine karşın timsahı betimlediği anlaşılıyor) Bitişmişlerdir ayrılamazlar.*”¹⁷

Eyub, Rabb’in kutsadığı hayvanla karşı karşıyadır. Rab levyatana’yı “*bütün gurur yolları üzerinde kral*” olarak tanımlar. Bu da, İbraniler’in Mısır sürgününde, timsahı totem olarak benimsediklerini gösteriyor. Çünkü yenilmişlerdir. Kaynağında, İbraniler’in totemleri domuzdur. Totemin insanlaştığını, bu parça değin açık gösteren çok az metin vardır. Sonunda, gücünü onaylayan Eyub’a, Rab, güzel kızlar ve oğullar ile eski zenginliğinin iki katını verir.¹⁸

Bu mit, Thomas Hobbes’u yakından ilgilendirmiştir. 1651’de yazdığı *Leviathan* adlı yapıtında, devlet kuramını ortaya koyar. Tanrı krallığı yoktur. Devlet, Tanrı’nın Kurumu değil, toplumsal gelişmenin ürünüdür.

Öncelikle, Leviathan (Levyatan) ölümlü bir tanrıdır. Özel bir cevher olarak ruh (mana) yoktur. Biricik cevher, özdeksel (maddi) nesnelere. Tanrı, bizim imgelemlerimizin (tahayyül) bir ürünüdür. Belli ki, Hobbes, doğal yaşamdan çok, doğal hakka önem veriyor. Eyub, kendi güvenliğini tehlikede görünce, “*varlığını sürdürme*

¹⁴ *Katub-ı Mukaddes*, Eyub, Bap 6, Ayet 4, Kutabı Mukaddes Şirketi Yayınları.

¹⁵ *Kitabı Mukaddes*, Eyub, Bap 38, Ayet 1.

¹⁶ *Kitabı Mukaddes*, Eyub Bap 41, Ayet 1–6.

¹⁷ *Kitabı Mukaddes*, Bap 41, Ayet 11–17.

¹⁸ *Kitabı Mukaddes*, Bap 41, Ayet 33.

hakkı"na dayanarak, doğa yasalarına uymak istemiyor ya da en azından doğa yasalarına direnmek istiyor. Rab da, Levyatana'yı yenecek güçte olduğunu söylüyor ama bir türlü öldürmüyor. Tanrı, doğa yasalarına boyun eğiyor. Eyub'la sivil bir sözleşme yaparak eski zenginliğinden daha büyük bir zenginliği sunuyor ona. Bir de kalıcı bir mutluluk bağımlılığı sabırlı kuluna. Rab'la Eyub arasında, tanrısal temele dayanan bir sözleşme değil, toplumsal kökende bir sözleşme yapılıyor.

Hobbesun Leviathan'ının iç kapağında, ülkenin doğu ufkundan doğan insanın normal boyutlarını aşan boyutta bir kralı temsil eden bir resim vardır. Kaynağında, bu kral, birçok insandan oluşan bir insandır. Yurttaşlar topluluğunun bir simgesi (*commonwelth*) olan kral, sağ elinde bir kılıç, sol elinde bir yanarca (meşale) tutmaktadır. Eski Mısır firavunları da, sağ ellerinde kamçı, sol ellerinde kanca ile temsil edilirler. Açıkça, Hobbes'un devleti, tanrısal devletten çok farklı bir kurumdur. Bir şirketler topluluğu (*res publica*) gibi düşünülebilir. Şirketin kurucularının sözleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Leviathan, toplumsal sözleşmenin ürünü olarak sunuluyor, siyaseti Tanrı katından, toplum yapısına indiriyor. Kaynağında, Rönesans'ın bireyselliğini bir adım daha ileri götürerek "*ulusal bireysellik*"e dönüştürüyor. Bir ölçüde "ulus devleti"nin temellerini atıyor. Kralın sağ elinde tuttuğu kılıç (firavunun kamçısı), devletin işlevi olan savunma hakkını ve yurttaşların güvenliğini temsil ediyor. Sol elindeki yanarca da, sürekli barışı, geçimi, gelişmeyi yansıtıyor.

HOBBS'UN TEMEL AMACI

Hobbes'un Leviathan'ı yazdığı yıllarda, tüm Avrupa devletleri, Roma'nın dünyasal devlet geleneğine karşı, Hristiyan devletidirler. Hristiyan devletinin kökeninde İbrani mitolojisi vardır. Kutsal kitaptaki sözler, kaynağında, Tanrı'nın sözleri değil, peygamberin ilettiği sözlerdir. Yunan mitolojisinde de, devlet bilgisi, insancıklara Zeus'un armağanıdır. Zeus'un mitsel devlet bilgisine bakarsak, Mezopotamya'da kurulan egemenliklerin devlet anlayışı, daha somut, daha toplumsal dayanaklara sahip görünüyor. Mezopotamya kent devletlerinde, tanrılar ya da tanrıçalar, birinci kişi olarak buyruklarını "*Kral*"a bildirirler, Kral da, üçüncü kişi olarak bildiriye onlardan alır.¹⁹ Asur'da, tanrı bildirileri, saraya bağlı olanlara geliyor. Örneğin, Kral Sanharip'in öldürülmesinden sonra (M.Ö.681), taht kavgaları başlıyor. İktidar savaşımından Asarhadan yenğiyle çıkar ve kral olur (M.Ö. 680). M.Ö. 669 yılına değin krallık yapan Asarhadan'a, yönetim

¹⁹ A. Leo Oppenheim, *Ancient Mezopotamin*, s. 221, Chicago, 1964.

bilgisi, Aşk Tanrıçası Arbela İştar'ından gelir. Arbela İştar'ı, şöyle buyurur Asarhadan'a: "*Ben, Arbela İştar'ıyım. Ey Asarhadan, Asur kralı Asur'da, Ninive'de, Kalah ve Arbela'da, uzun zamanlara, sonsuz yıllara kadar, benim kralım Asarhadan'ı koruyacağım. Uzun zamanlara, sonsuz yıllara kadar. Tahtını göğün altına kurdum. Onu altın bir çiviyle göğ'e bağladım. Elmasların ışığı ile Asur Kralı Asarhadan'ı ışıklandırdım.*"²⁰

Asur Yasa Derlemeleri'nin, M.Ö. 700'lerde yapıldığı bilindiğine göre, Asarhadan'ın Yasası, bu derlemelerden alınmıştır. Asur, Babil, Hitit yasa derlemelerinde, buyruğun "İştar"dan geldiği özellikle vurgulanıyor. İştar, kimlerden ne kadar vergi alınacağını, hangi suçlara hangi yaptırımların uygulanacağını, toplumsal ve kişisel suçların neler olduğunu, kısası, düzenin nasıl işleyeceğini belirliyor. Tanrı buyruğuna karşı çıkmaksa, olanaksız oluyor. Karşı çıkanlar da, Tanrı'nın buyruğuyla öldürülüyorlar. Yargının nasıl yapılacağı bile, İştar'ın buyruğuyla belirlenmiştir. Krallara düşen, Tanrı buyruğunu yaşama geçirmektir. Egemen güç, özellikle, "efendi"ye boyun eğmenin erdemini ballandıra ballandıra anlatır. Boyun eğmeyenlerin boyunlarının vurulacağı da özellikle vurgulanır. Egemen gücün (kral ve memurları) adaletine güvenilmesi gerektiği, doğrudan Tanrıça İştar'dan gelir. İştar'ın Aşk Tanrıçası olması da ilginçtir. İnsan ilişkilerinin kökeninde yatan özdeksel öğeyi gösteriyor. Demek, devleti oluşturan öğelerin başında "üreme" geliyor. Bir bakıma, nüfus öğesini de kapsıyor. Aristoteles (M.Ö. 384-322), devletin temel öğesinin nüfus olduğunu söylerken (bkz. *Atinalılar'ın Devleti*), Mezopotamya yasa derlemelerini dikkate almış olmalı. Nüfus, devletin sürmesi için o değın önemli ki, Mısırlı bilge İpuver, M.Ö. 2170 yılından kalma bir papirüste, şöyle sızlanıyor: "*Kapı bekçileri gidip yağmalayalım derler. Çölün kabileleri her yerde Mısırlı oldular. Ülke, çetelerle doldu. Bir adam, tarlasını sürmeye kalkantıyla gidiyor. Nil taşıyor, tarlaları süren yok. Khum (insanları, her yeni doğan insanı yaratan tanrı), ülkenin bu durumundan dolayı, artık, insan biçimlendirmiyor.*"²¹ İpuver, bu kargaşanın eşitlikçi bir durum yarattığını da yazıyor. Yoksullar, sevinç içindedir. Evin hanımefensinin kıztıyla hizmetçinin ve kölenin çocukları arasında ayırım yapılmamaktadır. Dinsel etki azalmıştır. Tapınak yapan ustalar, tarım üretimine geçmişler. El zanaatları sona ermiş, prensler, sokaklarda aç tazılar gibi gezmektedirler. Mısır'ın tahılı ortak mülk olmuştur. Yargı salonunun yasaları sokaklarda çiğnenmektedir.

²⁰ Muazzez İlmiye Çığ, *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, s. 16, Kaynak Yayınları, 1995, İstanbul.

²¹ Alaeddin Şenel, *Siyasi Düşünceler Tarihi*, s. 95, AÜ Siyasal Bilgiler Yayını.

Bütün imparatorlukların örneği olan Babil İmparatorluğu, İmparator Hammurabi Yasa Derlemeleri'yle kurmuştur düzenini. Hammurabi (M.Ö. 1750) Mezopotamya site (kent) devletlerinin törelerini toplamış ve kendisinden sonra gelen tüm imparatorlukların örneği olmuştur. Hammurabi Yasa Derlemeleri, baş tanrı "Marduk"un buyruğudur. Hammurabi, "Beni, halkı yönetmeye ve Ülkeye yardım etmeye Marduk gönderince, ülkenin dilinde yasalar koyup adaleti kurdum ve halkın gönencini artırdım" diyor.²² Yasaları, adalet Tanrısı "Şamaş" (Güneş, Arapça şems sözcüğünün kökeni) göndermiştir.

Yunan mitolojisinde de, "devlet bilgisi"ni insanlara armağan eden Zeus'tur. O Zeus ki, Hellen Pantheonu'nun (tanrıların tek tapınağı) en büyük tanrısıdır. Işık, aydınlık, gök ve yıldırımlar, onun buyruğundadır. Gerçi Apollon Güneş'le ve Poseidon denizle özdeş olmadığı gibi, Zeus da, "Gök"le aynı değildir. Hellen felsefesinde, tanrılar gelişmelerinin başka bir aşamasında sahip oldukları varlık değerini yitirmişlerdir, ama bizim sözünü edeceğimiz aşamada, Zeus, bir söylence kahramanı değil, evrene doğrudan egemendir kaynağında. Zeus'un kişiliği, Homeros destanlarında kotarılmıştır. Zeus, canlıları yaratmamıştır, ama canlılar yaratıldıktan sonra, onları yönetmek işini Olimpos'ta üstlenmiştir. Kuşkusuz, bir tanrılar örgütü vardır Olimpos'ta. Zeus, onları da yönetir ve onlarla hükmeder evrene.

Canlılar yaratıldıktan sonra, onları donatma işlerini, Zeus Prometheus ile kardeşi Epimetheus'a vermiştir. Epimetheus, doğaya karşı kendilerini korumaları için, hayvanlara bol bol post, tüy, diş, tırnak dağıtır, ama insana verilecek bir şey kalmamıştır. Çıplak, tüysüz insan, elleri önünde, çaresiz dolaşıp durmaktadırlar. Prometheus yetişir insanların yardımına. İnsanların yabancıl hayvanlardan korunmaları, kendilerini donatmaları için Olimpos'a çıkar, Tanrılardan ateşi ve zanaatları çalar, insanları donatır. Ancak, devlet bilgisine sahip olmayan insanlar, birbirlerine saldırırlar, neredeyse, birbirlerini kırıp soylarını tüketceklerdir. Epimetheus, Prometheus'un tam karşıtıdır. Zeus, becerikli Prometheus'u aldatmak için onu kullanır. Epimetheus'un ikiyüzlülüğüne karşın, Prometheus, Zeus'u iki kez yenilgiye uğrattır. Prometheus, kardeşine, Zeus'tan en küçük bir armağan bile almamasını öğütler ve onu uyarır. Zeus, Hermes'in aracılığıyla, Epimetheus'a, Pandora'yı armağan eder. Pandora, Hellen söylencesine göre, ilk kadındır. Öyle anlaşılıyor ki, Mezopotamya söylencesinden aktarılmıştır. Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı yapıtında anlatılır ilk kez. Zeus'un buyruğuyla, bütün tanrıların

²² Alaeddin Şenel, a.g.y, s. 91.

yardımıyla, Hephaistos ile Athena tarafından yaratıldı. Tanrıların her biri ona bir nitelik verdi. Bu yüzden, kadın, güzellik, beceri, karşısındakine güven duygusu verme, kandırma gücü vb niteliklerle donatılmıştır. Ne ki Hermes, onun yüreğine yalanı ve düzenbazlığı yerleştirmiştir. Ateşin tanrısı Hephaistos, onu ölümsüzlükle donattı. Prometheus, Olimpos'tan ateşi ve zanaatları çalıp insanlara verince, Zeus, Pandora'yı Prometheus'u cezalandırmakta kullandı. İnsanları cezalandırmak için, Pandora'yı bütün tanrıların armağanı olarak insanlara sundu. Pandora'yı, Epimetheus'a gönderdi. Pandora'nın güzelliğiyle büyülenen Epimetheus, kardeşinin öğüdünü unutup, Pandora'yı kendisine eş yaptı. Oysa, Pandora'nın yanında getirdiği bir küp vardı. Bu küp, bütün kötülükleri içinde saklıyordu. Küpün ağzı, kötülüklerin dünyaya yayılmaması için, bir kapakla kapatılmıştı. Olimpos'ta, büyük bir özenle korunuyordu bu küp, ama Zeus, onu Pandora'ya vererek insanları cezalandırmayı tasarlamıştı. Pandora'ya, küpün kapağının açılmamasını özellikle öğütledi, ama bir yandan da, yüreğindeki merak duygusunu körükledi. Dayanamayan Pandora, yeryüzüne ayak basar basmaz, küpün kapağını açtı, kötülükler de hemen, yeryüzüne dağıldı, Ancak, küpün dibinde duran “*umut*”, ürkerek kapağı hemen kapatan Pandora'nın sayesinde, dışarı çıkamadı. Kimi söylencelerde, tam tersi bir durum anlatılır. Küp, iyiliklerle doluydu ve Zeus, onu Epimetheus'a armağan olarak göndermişti. Pandora dayanamayıp açınca, tüm iyilikler uçup gitti, dünyaya da kötülükler kaldı.

Bir söylenceye göre, Prometheus, kile biçim vererek insanları yarattı, ama Hesiodos'un Theogonia'sında böyle bir bilgiye rastlanmıyor. Resiodos'a göre, Prometheus, insanların yaratıcısı değil, ama velinimetidir. İnsanların mutluluğu için, Zeus'la zorlu bir savaşıma girişmiştir. Onu iki kez yenilgiye uğratmıştır. Birincisinde, tanrısal ateşi çaldığı için, Zeus, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Epimetheus'u kullandı. Ona, Pandora'yı armağan etti. Düğünde bulunmak üzere tüm tanrıları toplayıp yeryüzüne indi. Prometheus, ilk kez, bir sığırı iki parçaya ayırdı. Tanrılara kurban için yapmıştı bunu. Kurban derisinin bir parçasına etleri sardı, bir parçasına da, içyağına sarılmış kemikleri koydu. Zeus'a seçmesini söyledi. Zeus, içyağına sarılı kemikleri seçti. Etleri içyağının içinde umuyordu ama Prometheus onun bencilliğini kavramış, onu kandırmıştı. Etler insanların, kemikler tanrıların olmuştu. Zeus, bu duruma çok kızdı. İnsanlara bir daha ateş göndermemeye karar verdi. Prometheus, Güneş'in tekerleğinden ateşin tohumunu çalıp insanlara dağıttı. Zeus, bu kez, Prometheus'u Kaukasos (Kafkas) Dağı'na, çelik zincirlerle

bağladı. Ekhidna ile Typhon'dan doğma bir kartalı, ona saldırttı. Kartal, her gün, Prometheus'un karaciğerini yiyor, ama karaciğer, her gün yeniden oluşuyordu.

Zeus, Prometheus'u Kaukasos Dağı'ndan çözmek için “Styks” (Ölümler Ülkesinin Irmağı) üzerine andı. Ama, oğlu Herakles, Kaukasos bölgesinden geçerken, kartalı bir okla öldürdü, kahramanımızı kurtardı. Prometheus, Zeus'un, insan soyunu yok etmek için bir tufan hazırladığını (bu söylence de, eski bir Sümer söylencesinden alınmış, bkz. *Tarih Sümer'de Başlar*, İlk Nuh) duyumsamış (duymamış, duyumsamış), felaketten kurtulmanın yollarını, oğlu Dekalion'a öğretmişti.²³ Prometheus'un kurtulmasından sonra, insanlara acımış olan Zeus, birbirlerini yiyip tüketmesinler diye, habercisi Hermes'in aracılığıyla, onlara “devlet bilgisi”ni göndermiştir. Zeus, bu bilginin tüm insanlara dağıtılmasını buyurur. Protagoras (M.Ö.481–411), bu mite dayanarak devlet kuramını geliştirir. Devlet bilgisinin tüm insanlara özgü olduğunu söyleyen Protagoras, demokratik bir devlet anlayışına sahiptir. Ona göre, “İnsan, her şeyin ölçüsüdür”. Kuşkusuz her şeyin ölçüsü olarak insanı alınca, tanrıların etkisizliği kendiliğinden çıkarsanıyordu. Protagoras, bir tanrıtanımaz olarak yadsındı. *Tanrılar Üzerine* adlı yapıtı, Atina'da yakıldı. Ona göre, özdek (madde) kalıcı değildir, her şeyin köklü bir nedeni vardır, o da özdektir. Söyleyenin ana biçimleri şöyledir: Dilek, soru, yanıt, buyruk. Buyruk bir egemenin isteğine bağlı olmamalı, devletin yasalarıyla verilmelidir. Hukuktan ve insana saygıdan nasibini almamış olan kişi için, devlet yok edilmelidir. Siyaset sanatı ile iyi yurttaşlar yetiştirme üzerine dersler veren Protagoras, devlet bilgisini, saygıya ve hukuka bağlarken *doğruluk ve utanma duygusunu* temel alır. Bunlar, yurttaşlık için zorunlu erdemlerdir. *Yurttaşlık erdemi* sanırım, Protagoras'ın felsefeye getirdiği bir kavramdır. Dindarlık doğruluk, doğruluk da dindarlık değildir. Devletin görevi çocuklara erdem ve doğruluk öğretmektir. Yasalar (hukuk diyor Protagoras), erdem üzerine yapılmadıkça, toplumsal yarar sağlayamaz. Saygı ve hukuk, devlet bilgisidir ve herkeste olmalıdır. Bu da, Hermes'in insanlara Olimpos'tan getirdiği devlet bilgisini herkese eşit dağıtmasına dayanan bir kuram olsa gerek. *Nomos*'un (yasalar) ölçüsü de insandır onun için.²⁴

Yunan sofistlerinin en ünlülerinden biri de *Antiphon*'dur. M.Ö. V. yüzyılın son yarısı ile M.Ö. IV. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı varsayılan Antiphon, toplumsal yasaların buyruklarının “dilek”e göre,

²³ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, Yunan ve Roma, Prometheus Maddesi, Sosyal Yayınlar, 1997, İstanbul.

²⁴ Platon, *Diyaloglar*, Protagoras, Hürriyet Yayınları, 1975, İstanbul, Çev: Tanju Gökçöl.

doğa yasalarının (physis) ise zorunlu olduğunu söylüyor. Toplum yasaları, sözleşme ile kararlaştırılmıştır. Toplumun yasaları, doğanın yasalarına karşıdır. Gözler doğada istediğini görür, dil dilediğini söyler, ama toplum yasaları neleri görüp neleri söylememiz gerektiğini buyurur bize. Kurallar koymuştur. Soyluların çocuklarından çekiniyoruz. Böylece, birbirimize karşı barbarlık yapıyoruz, oysa, doğada tümümüz aynı yaratılmışızdır.²⁵

Görüldüğü gibi eski uygarlıklarda, siyasal düşünüş, dinsel düşünüşle özdeşdir, hatta siyasal düşünüşü yönlendiren dinsel düşünüşdür. Mezopotamya kentlerinin yasa derlemelerinde açıkça görülen ilke, dinsel düşünüşü siyasal düşünüşe egemen kılanların soylular sınıfının olmasıdır. İbrani kabileleri, kentleşen soyluların, Yehova'yı bırakıp başka tanrılara taptıklarını görünce, özellikle Babil, Asur ve Mısır köleliklerinde, Yehova'yı, birliği korumak için kutsadılar. Yehova, Tevrat'ta onlara şöyle diyordu: *“Baeller'e tapınırsanız, sizi düşmanlarınızın eline veririm.”* Yenilgiye uğramalarına karşın, Yehova'yı yenilmiş saymadılar. Bu da, yeni bir toplumsal gelişmeyi imliyor. Bütün kabileler, ortak bir tanrıyı benimsiyorlar. Tüm İsrail kabilelerinin ortak tanrısı olmayı başaran Yehova *“tek tanrı”* niteliğini kazandı. Yehova'nın seçilmiş kavmi, kendisine adanmış ülkeye dönecekti. Kaynağında, İbraniler, Babil'den ve Mısır'dan, *“baştanrı”* kavramını öğrenmişlerdi. *“Amon-Ra”*, Mısır'ın baştanrısı idi, *“Bael”* de Babil'in. Çoktanrıcılığın geçerli olduğu toplumlarda, her tanrı için bir tapınak vardı. Baştanrı olmasına karşın, her tanrı için tapınak bulunuyordu. Kuşkusuz, bu tapınakların varlıklarını korumaları rahip sınıfının çıkarıydı. Rahipler, bu tapınaklar sayesinde geçiniyorlardı. Bu durum, tektanrıcılığa geçişi oldukça geciktirmiştir. Çoktanrıcı toplumlarda, her sınıfın bir tanrısı olduğunu düşünebiliriz. Devlet (egemen sınıf), tanrılar arasında bir ayrım gözetmemekle birlikte baştanrıyı önemsiyordu.

DOĞUYA GİTTİKÇE

Doğu'da, durum biraz daha farklıdır. Gerçi, çoktanrılı dizge, insanlığın ortak yaşadığı bir durumdur ama, Doğu'da biraz daha farklı geçirilmiştir bu durum. Örneğin, daha sonra İbrani mitolojisine de giren *“çoktanrıcılık”* (hénotéisme) İran yoluyla Hint'ten gelmiştir. İran tarihinde de, siyasal düşünce, dinsel düşünceyle bileşik olarak gelişmiştir. M.Ö. VI. yüzyılda, Zaratustra (Zerdüşt) adında bir düşünür *“Magicalik”*te (mecusilik) ciddi bir reform yaptı. Batı felsefe tarihçilerinin *“Zoroasterism”* (Zoroastericilik) adıyla andıkları

²⁵ Walther Krans, *Antik Felsefe*, s. 198, Sosyal Yayınlar, Çev: Suad Y. Baydur.

Zerdüştlük, kaynağında, Pers soylularının dinidir. Zaratustra, tanrıyı ikiye indirmiştir. İyilik tanrısı olan Ahura Mazda, Pers kabartmalarında, büyük Pers kralının başında, kanatlı bir güneş kursu biçiminde görülüyor. Öyle anlaşılıyor ki, bu örge, kralın koruyucusu işlevini görüyor. Darius, M.Ö 486'da, Behistan Dağı'na söylevini oydurmuş. Nakşi Rüstem Yazıtı'nda, Ahura Mazda, “*Yeryüzü düzeninin bozulduğunu görünce, onu bana verdi, ben yeryüzüne düzen verdim*” diyor Darius.²⁶

Demek, Darius da, Asarhadan'dan gelen töreye göre, bir Tanrı bildiriyle kullanıyor egemenlik hakkını. Kısası, Zerdüştlük de, bir devlet dinidir ve siyasal egemenliği biçimlendiriyor. Ahura Mazda'nın, Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Hitit tanrıları gibi, bir biçimi yoktur. Sürekli olarak kötülük tanrısı “*Ahriman*” ile savaşır, ergimiş göksel bir metal seli göndererek evreni kötülüklerden korur. Demek, Zerdüştlük, bir göksel gücün, yeryüzünde iyilik ve kötülük gibi kutlarına dayanan “*hénotéiste*” (çokta tanrı) bir inanç dizgesidir. Kaynağında, tek bir göksel güç vardır, ama bu güç, kendisini “*iyilik ve kötülük*” biçiminde göstermektedir. Çoktanrı değil de “*çoktatanrı*”.

Hristiyanlık da, bu anlamda, tektanrı bir din değil, çoktatanrı bir dindir. Tanrı, kutsal ruh olarak İsa'da yansımıştır. Öyle ki, İsa, kutsal ruhun gücünü kullanarak ölüleri bile diriltebilir. İsa, dünyanın sona ereceği bir dönemde yeryüzüne gelecek ve Tanrı'nın Krallığı'nı kuracak, tüm kötülükleri son verecektir. Tıpkı Zerdüştlük'te olduğu gibi. Zerdüştlük'te de, Ahura Mazda'nın, son hesaplaşma günü (kıyamet günü), yeryüzüne ineceği ve Ahriman'ı (kötülük tanrısı) yenilgiye uğratacağı inancı vardır. Zaratustra, bu yüzden, insanların Ahura Mazda'ya yardımcı olmalarını istemektedir. Kötülükler çok özdekseldir. Yoksulluk, soğuk, sayrılıklar, yabani hayvanlar, ürünleri yakanlar, vb.

İnsanı günaha yönlendiren cinsellik, gurur, zorbalık, kan dökme gibi ahlak felsefesiyle (etik) ilgili kavramlar da, Ahura Mazda'nın savaş alanındadır. Bu kavramların tümü özdeksel olup yaşantıyla ilintilidir. Belki de, Nietzsche'yi (1844–1900), Zerdüşteği yapan ilke, Zerdüştlük'ün dünya yaşamını iterek ötedünyacılığa yönelmesidir. İnsan, aklının gereği, dostça ve iyi yaşamalıdır. Haksız kazanılan zenginlik haramdır. Devlet, buna izin vermemelidir. Ancak, insanın yöneticilere karşı boyun eğmesini buyurmayı da savaştırmıyor. Zerdüş, herkesin yöneticilere boyun eğmesini önermiyor, buyuruyor. Bir bakıma, eşitsizliğin egemen olduğu bir düzeni istiyor. Bu yüzden olmalı ki, Zerdüştlük, yığınlara yayılamamıştır. Bir bakıma, birçok

²⁶ Alaeddin Şenel, agy, s. 113.

kavimlerin karıştığı, neredeyse dünya yurttaşlığının olduğu Orta Doğu coğrafyasına uygun bir öğretiler Zerdüştlük. *Kuran* da, yönetime boyun eğilmesini buyurmuyor mu?²⁷

Pers mitolojisinde, bir Kyrus mitosu vardır. Herodotos, tarihinde, Med Kralı Astyages'in bir düş gördüğünü, bu düşü kahinlere yorumlattığını yazıyor.²⁸ Yorumcu, Astyages'in kızı Mandene'nin evlendikten sonra bir oğlan doğuracağını ve kardeşini yenip tahttan indireceğini söyler. Bu yorumu dikkate alan Astyages, Mandene'yi bir Pers soylusu olan Kambyses'e verir. Kızının evlenmesinden birkaç ay sonra, yeni bir düş görür. Kızın dölyatağında bir ağaç büyür ve bütün Asya'yı kaplar. Hemen, kızını saraya alır, doğumun sarayda olmasını sağlar. Mandene, bir oğlan doğurur. Astyages, oğlanı, güvendiği bir memuruna verir ve onu öldürmesini buyurur (Oidipus mitosu). Memur, bebeği öldürmeğe kıyamaz, onu dağ başında bir çobana verir, bir davar alır keser, kundağını kana beler ve Astyages'e götürür. Çoban'ın eşi, bebeğini yeni yitirmiştir, bu bebeği çok sever ve anasütüyle besler, büyütür. Çocuk, gülbüz büyür ve köy çocukları arasında hemen seçilir. Arkadaşları, onu önder seçer. Gün gelir kocaman bir delikanlı olur.

Bu delikanlı, "Kyrus"tur. Persleri ayaklandırır, Med Krallığı'na karşı savaş açar, krallığı yıkar. Pers İmparatorluğu'nu kurar. Böylelikle, Kyros mitosuna dayanan Pers hanedanı, yasallık kazanır. Kyrus da, bir tanrısal istençle egemen olmuştur.

Dinsel düşünüşle siyasal düşünüşün özdeşliği, eski Hint toplumunda da geçerlidir. Hindistan'da, hiçbir zaman, tektanrıcılığa geçilememiştir. İndra, kentler yıkan "fırtına tanrısı"dır. Savaş arabalarıyla kuzeyden gelen Aryan soylularını simgeler fırtına tanrısı. Göçebe Aryan kabilelerinin büyücüleri, her törende, savaşlarda utku, sağlıklar ve bol çocuk dilerlerdi. Kuşkusuz, soylulara uzun ömürlü olmaları için dualarını da eksik etmezlerdi. Kurbanlar, bu dileklerin gerçekleşmesi için kesiliyordu. Aryanlar, yerleşik köy ekinine (kültür) egemen olunca, kastlar oluştu. Kastların nasıl oluştuğu, bugüne değin bilimsel düzeyde ortaya konmuş değildir, ama kastların oluşmasıyla, Aryanlar'ın özdeksel yaşamın ürünü olan dinsel inançlarının, yeni toplumu kucaklayamaz olduğu kolayca anlaşılır. Şamanlar (büyücüler) birden, toplumun üst sınıfı durumuna geldiler. Aryan inançlarıyla Hindu inançlarını birleştirerek yeni bir inanç dizgesi oluşturdular. Bu din adamlarına *Brahman*, inanç dizgelerine de *Brahmancılık* dendi. Brahmanlar sınıfsal konumlarını koruyabilmek

²⁷ "Ülû'l emre itaat ediniz".

²⁸ Bkz. Herodotos, *Herodot Tarihi*, a.g.b., s. 48.

için, kast düzeninin tanrısal yasallığını açıklama gereğini duydular. Bu amaçla, “*Varna Öğretisi*”ni kurdular. Varna, Hindu dilinde, Hindistan’a özgü bir ağacın adıdır. Varna’nın gövdesinden çıkan dallar, önce yukarı doğru uzar, daha sonra yanlara doğru açılır. Evren, tıpkı bu ağaç gibi çoğalmıştı kendi kendine. Evren, önceleri “*Brahma*” adı verilen bir tanrı idi. Brahmanlar (Aryan din adamları), Brahma’nın kafasından yaratıldılar. Bu yüzden, onların görevi “*düşünme*”dir, dua etmektir. “*Ksehatriyalar*” (askerler), Brahman’ın kollarıdır, savaşmakla ve toplumu yönetmekle görevlendirilmişlerdir. Kısası, bütün kastlar, Brahma’nın birer organını temsil ederler. Varna ağacının gövdesi ve dalları gibi, din adamlarıyla askerlerin, toplumun üst katmanlarını oluşturmaları doğaldır, bu nedenle, bu tanrısal düzenin adaletli olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü, Brahma, “*ruh*”u öldürmez. Ölen kişinin ruhu, ölümünden sonra, bir başka bedene geçer. *Ruh göçümü* (reincarnation, tenasuh), Brahmacılığın temel ögesidir. Anadolu Alevileri’nde görülen ruhgöçümü inancı, onların, Orta Asya’dan getirdikleri bir dinsel örgedir. Ali-Muhammet-Allah (kimi Alevi kesimlerinde Ali-Allah) üçlemesi de, çoktanrıci Doğu inanç dizgesinin kalıntısıdır. Kast düzeninde, herkesin bulunduğu kast, “*ruh*”un daha önceki edimine göre verilmiştir. Ruh, yaşadığı bedende iyi sınav verirse, beden öldükten sonra, bir Brahma’nın ya da bir askerin bedenine girerek bir üst kastın üyesi olabilir. Sınavı iyi vermez de, üst kastlardaki kimselerin işlerini görmeye kalkarsa, daha alt kasta düşebilir. Kötü davranmışsa, bir hayvan, hatta bir böceğin bedenine girebilir. Bu kuram, insanları boyun eğmeye razı eden bir öğretilerdir. Varna öğretisi, kişinin siyasal konumunu saptadığı için, siyasal düşünceleri de kapsıyor. Yönetici olmaya yönelemez alt kastların üyeleri. Yöneticiler, ancak, askerler arasından çıkabilir.

Brahmanlar, yöneticilere danışmanlık yaparak, onları yönlendirirler. Bir yandan özdeksel dünya yaşamından yararlanırken, öte yandan “*öbür dünya*” inancını yerleştirdiler.²⁹ Eski Sanskrit diliyle yazılan Vedalar, hece hece ezberlenerek kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Brahmacılık’ta, eksiksiz bir tören düzenlemek önemlidir. Bu titizlik, zamanla tanrıları ikinci dereceye düşürdü. Brahmanlar’ın izlediği bu toplumsal siyasa, Hindistan halkları arasında, yeni inanç dizgelerinin oluşmasına yol açtı. Tanrıların üstünde önem kazanan Brahmanlar, özellikle toplumun egemen sınıflarıyla üst katmanlarda hoşnutsuzluk yaratmış, onları korkutmuştur. Alt katmanlar da, bu dizgeden hoşnut

²⁹ Bkz. Vedalar.

kalmamışlardır. Bu durum, yeni arayışlara yöneltti kimi din adamlarını.

Bir bölüm din adamı, yeni dinsel metinler derlediler. Bunlara “*Upanishadlar*” deniyor. Upanishadlar, Brahmanlar’ın, tanrı ile kul arasında aracı olmalarını yadıyor. Yeni inanç dizgesi, ruhgöçümünü uydurma buluyordu. Gerçek olan, insanın kendi çabasıyla, sonsuz mutluluğa ulaşmasıdır. Bu da, kişinin dünya nimetlerinden uzak durmasıyla olanaklıdır. Kişi, tinsel yüceliğe, ancak, bedensel özveriyle erişebilir. “*Nefis öldürmek*” kavramı, yeni inanç dizgesinin kökenini oluşturuyor. İnsan, yaşamın geçici hazlarından uzaklaşarak bedenini denetleyebilir. Bu erdeme ulaşmak, çile çekmekle olanaklıdır. “*Çilecilik*”, bedenin isteklerini köreltmek yoluyla, insanı yüksek bir ahlaksal düzeye ulaştırma temeline dayanan bir yaşam biçimidir. Eski Yunan’da, erdem eğitimi olarak kullanılmıştır. Buda’nın ülküsü de, çileciliktir. Bireysel ruhun evrensel ruhla bütünleşerek “*sonsuz mutluluk*”a erişmesi, ancak, “*yok olmak*”la olanaklıdır. Görüngülerin (fenomen) arkasındaki gerçeği görebilmek, çile çekmekle olanaklıdır. Gizemcilik (*misticisme*), bu inançtan çıkmıştır. Hristiyanlık’ta, özellikle ilk dönemde (*catecombelerde*), rahipler, ıssız vadilere, yeraltı mağaralarına çekilerek, dünya yaşamından uzaklaşmışlardır. Anatole France (1844–1924), ünlü *Thais* romanında, Mısır’daki ilk Hristiyanlar’ın çileci yaşamından güzel örnekler verir. Çileci perhiz yapar, yaşamını yalnız sürdürür, salt dua eder, bedensel gereksinimlerini köreltir. Protestanlık, dünyasal çilecilik isteminde bulundu ve yönetici sınıfların gönencine karşı girişilen köylü hareketlerinin ifadesi oldu. Protestanlık, aylıklığı da dışlıyor. Kaynağında, kişiyi aşırı ahlaksal bir ülküye yönelten, usdışı ve haksız bir aşırılıktır çilecilik.

Egemen sınıfın kilise ile işbirliği, birkaç yüzyıl, yoksulluğu, toplumun alt katmanlarına tanrısal bir lütufluk olarak göstermiştir. Toplumsal siyasa, çileci dinsel felsefeyle bütünleşmiş, egemen sınıfın iktidarını uzatmıştır.

Hint düşünce ve inanç tarihinde, Prenses Gautama (M.Ö. VI. Yüzyılın ikinci yarısı V. yüzyılın ilk yarısı), sarayında çok rahat yaşarken, Brahmanlık’a ve onların inanç dizgesine karşı çıkmış, kişinin ‘*nirvana*’ya (en yüce aydınlanma noktası) vararak onlardan kurtulacağını ileri sürmüştür. Sidharta Gautama, Brahmanlar’ın kutsal kast ayrılıklarına karşı yeni bir öğretiyi kurmuştur. Brahmanlar’ın tapınma yöntemlerini eleştirmiş, kurban kesmeyi yasaklamıştır. Yazık ki, bunları yadsayan aydınlanmış kişi (Buda), toplumsal gelişmeyi egemen güçlere karşı savaşım yoluyla örgütlememiş, ezilen ve

sömürülen halka yaşamdan el etek çekmeyi öğütlemiştir. Halka, 'nirvana'ya ulaşmayı salık vermiş, çileciliği geliştirmiştir. Buda (Gautama'nın sistemi, aydınlanmış kişi), yaratıcı tanrının varlığını, Veda (brahman) dininin inanç dizgesini yadsımış, ama ölüm döngüsünü (sansara) ve günah (karma) öğelerini benimsemiştir. Yeniden yaşam bulmanın yolu, kurban adamak değil, kötülüklerden uzak durmaktır. Buda, bir ölçüde, insanın kişiliğinin sürekli yer değiştiren özdekle (madde) bilinç öğesinden (darmas) oluştuğunu, kurtulmak için 'darmas'ın kışkırtmalarını dizginlemek gerektiğini bildirmiştir.

M.Ö. I. yüzyılda, Buda rahipleri, Guatama'yı tanrı olarak duyurmuşlardır. Kurtuluşa varmanın tek yolu, 'suatralar'ın (kutsal metinler) ezberlenmesidir. Bu gelişme, 'Mahayana' denilen yeni bir dini ortaya çıkardı. Mahayana kuramcıları, 'darmas'ın gerçek olmadığını, 'sunvata'nın (hiçlik) gerçek olduğunu ileri sürdüler. Nirvana, hiçliği ifade ediyor. Yeni Budacılar, sezgi yoluyla ortaya atılan bilginin saltıklığı (mutlaklık) hakkında yeni öğretiler geliştirdiler. 'Tantrik Budacılık'la 'Zen Budacılık', bu öğretilerden çıktı. Yeni Budacılar, barışı ve silahsızlanmayı savunuyorlar. M.Ö. 264'te, Japon Kralı Asoka, Buda'nın barışçı felsefesini okuduktan sonra, Budacılık'ı kabul etti ve her yere yaymaya çalıştı. Görüldüğü gibi, siyasal düşünüş, dinsel düşünüş içinde gelişmiş Doğu'da ve Uzakdoğu'da. Yine de Hindistan'da örgütlü din adamlarına karşın, örgütlenmiş siyasa adamlarından söz etmek olanaksızdır. Yönetim, her zaman, Varna öğretisinin örneği olmuştur. Bugünkü demokratik Hindistan'da bile, Varna öğretisi, geniş yığınlar arasında etkisini sürdürüyor.

Çin'de, hiçbir zaman, örgütlü din adamları sınıfı olmamıştır. Hatta, Çinliler'in dinlerinin olmadığı bile söylenmiştir. Felsefe tarihlerinde, bir Çin dininden söz edilmiyor. Bu toplumsal yapı, düşüncenin dinselleşmesini engellemiştir. Ne ki, ilkel toplumların yapıları gereği, M.Ö. XI. Yüzyıla değin, Çin'e egemen olduğu bilinen Şang hanedanı, siyasal egemenliğini 'dinsel öğe' üzerine kurmuştur. Sümerler'de Ur kralları, Mısır'da Firavunlar gibi, 'tanrı kral' örgesi (motif) benimsenmişe benziyor. Şang kralları, Ur kralları gibi gömülüyorlar. Kral ölünce, kralın yakın çevresi, Firavunlar'ın ölümlerinde olduğu gibi, öldürülüp onunla birlikte gömülüyor. Şang kral mezarlarının ortaya çıkarılması, Çin'de de, 'tanrı kral' örgesinin geçerli olduğunu gösteriyor. Kuşkusuz, egemen sınıfın tanrı ya da tanrı soyundan olması, yönetimin 'kut'u taşımasının göstergesidir. Tanrı ya da tanrı soyundan biri, ölümsüzlerin buyurucu gücünü taşır.

Çin’de, buna karşın, çok ileri adımlar atılmıştır. M.Ö. 1051’de *Çu kabileleri*, Şang hanedanına başkaldırdı, bu hanedanın egemenliğine son verdi. Çular, insan kurban etme geleneğini ve tanrı kral örgesini ortadan kaldırdı. Ancak, toplumsal yapı, toplumun ‘kut’tan soyutlanmasına hazır değildi. Bu yüzden ‘gök’ün oğlu’ kavramı geliştirildi. Yöneten sınıfın bir kuttan gelmesi, yığınlara güven veriyordu. Biliyoruz ki, ilkeller, bütün evrene yayılan, canlı ve cansız tüm varlıkların içinde bulunan, bireysel ve kişisel olmayan, görünmez bir ‘güç’e inanırlar. Bu gücün taşıyıcısı totemdir. Totem, bu gücü, kendi soyundan gelenlere ‘mana’ olarak vermektedir. Çin halkları için kut, ‘gök’tü. Çular, bu kuta dayanarak, imparatoru ‘Gök’ün oğlu’ olarak nitelediler. Böylece, Çu hanedanı da, devleti yönetim hakkını, ‘kut’tan almış oluyordu. Gök, yeryüzünün yönetimini, kendi oğluna (imparatora) devrediyor. Kaynağında, Buda’nın devlet dini olmaması, yönetenlere böyle bir hak tanınamasından ileri geliyor. Buda, ‘Benim öğretimde alçak, yüksek, yoksul, varlıklı ayrımı yoktur. Gökyüzüne benzer benim öğretim, herkesi kapsar ve arındırır.’ diyor. Kuşkusuz böyle bir ilke, kast dizgesine karşıdır. Ne ki, Sıdharta Gautama, sınıfsız toplum için hiçbir düşün üretmemiş, hiçbir savaşım vermemiştir. Savaşımı yadsıyan bir öğretimdir onun öğretisi. Bütün dertler, ‘nirvana’ya (en yüce aydınlık) varınca sona erecek. Çileciliğin örgütlenişi, Budacılık’la başlamış olabilir. Çin düşünüşü, böyle bir edilgenliği benimsememiştir. Çuların ‘Gök’ün oğlu’ kuramı, doğal olarak, ‘gök’ ve ‘yer’ kutlarını doğurmuştur. İmparator, ‘gök’ün yeryüzündeki vekilidir. Bolluk, barış, iyi koşullar, ‘Gök’ün oğlu’nun iyiliğini, kıtlık ve savaş, kötü koşullar, kötülüğün gösterir. Burada, ters işleyen bir düşünüş dizgesi vardır. Kıtlık olunca, savaşta yenilince, halkın geçim darlığına düşmesi kaçınılmazdır ama, sorumlusu ‘Gök’ değil, imparatordur. Bolluk varsa, barış sağlanmışsa, Gök’ün oğlu, ‘gök-yer’ ilişkisini sağlıklı kurmuştur. Devlet örgütü de, Gök’ün oğlu kuramına göre kurulmuştur. İmparator, Gök’ün yeryüzü düzeni için gönderilmiş vekili ise, ülkenin tüm yöneticileri de, imparatorun vekilleridirler. Soyluların tümü, sarayda görevlidirler. Tümü de, sarayda eğitilirler, sonra yerel yönetimlere gönderilirler. Öyleyse, onların da suçlu olmaları gerekir. Oysa, tek suçlu imparatordur.

Çin, M.Ö. V. yüzyıl ile III. yüzyıl arasında, sürekli savaflara sahne olmuştur. Kuşkusuz, bu iki yüzyıl boyunca, birçok kıtlık, birçok yoksulluk oldu, yığınlar kırıldı, yerlerinden oldular. Birçok boy köleleşti. Bu gelişmeler, Gök’ün oğlu kuramını yıprattı. Bu yıpranma, çöküntüye dönüşünce, birçok Çin düşünürü, yeni kuramlar geliştirdi. M.Ö. 450’li yıllarda *Mih-Tein*, dinsel özgürlüğü ve ortak mülkiyeti

savundu. Meng Tzu (M.Ö. 372–289), bilme sürecinin kökeninin duygusal algı ya da duyular olduğunu söyledi. Ahlak ve ahlaksal olan, insanın doğuştan getirdiği iyi niteliklerdir. Akıl, yol gösterici olarak bu nitelikleri yönetir. En büyük yol gösterici, Tanrı'dır. Doğuştan yetenek ve bilgiyi kabul ettiği için, Uzak Doğu'nun idealist filozofu olarak niteleyebiliriz onu. Ancak, toplumsal siyasa görüşleri, hiç de idealist görünmüyor. Meng Tzu, devletin varlığını korumada, halkın rolünü, imparatorun rolünden üstün görür. Kötü yönetim karşısında halkın direnme hakkını, tanrısal bir buyruk olarak ileri sürer. Halk, böyle durumlarda ayaklanarak imparatoru devirmek hakkına sahiptir. Bu yüzden, Meng Tzu'nun, feodal Çin'de önemli bir yeri olmuştur.

Kaynağında, Meng Tzu, Kung Tzu'nun (M.Ö. 551–479) *Lun Yü* (seçilmiş yapıtlar) adlı yapıtındaki düşünceleri yorumlamıştır. Kung Tzu (yeni konfüçyüs), yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğmuş olmasına karşın, 'soyluluk'u yüceltmıştır. Ona göre, insanın yazgısı, Tanrı tarafından belirlenmiştir. İnsan, ya yüce ya da bayağıdır. Meng Tzu, bu düşünceye dayanarak 'toplumsal eşitsizlik'i doğal bulmuştur. Başka bir Konfüçyüsçü, bu düşünceleri, çok özdekçi (maddeci, materyalist) bir görüşle yorumlamıştır. Hsün Tzu (M.Ö. 298–238), uyumlu bir doğa kuramı oluşturmuştur. Gökyüzü ülkesi, gizemli bir yöneticinin bulunduğu bir yer değil, doğal görüngülerin bütünüdür. Evrensel bir tanrı yoktur, tanrı da doğanın bir parçasıdır. Evrendeki tüm nesnelere ve görüngüler, 'yang' (olumlu, pozitif) ile 'yin' (olumsuz, negatif) güçlerin karşılıklı etkileşiminden doğar ve sürekli değişir. Bilme süreci, duyuların (duyu organları) aracılığıyla başlar. İyi eğitilerek yasaların (Tao'nun) bilgisine erişen kişi, yasaları, gereksinmelere göre kullanırsa, sağlıklı yönetim kurmuş olur.

Ortodoks (doğru görüş, doğru mezhep, dogma, inak) Konfüçyüslülük'ün kurucusu Tung Tzung (M.Ö. 177–104) olmuştur. Tung Tzung, Tanrı'nın istencinden daha yüce bir şey olmadığını, bu yüce istencin de, yeryüzünü yönetme hakkını, ayrıcalıklı sınıflara (ayrıcalıklı kişilere) verdiğini ileri sürdü. Yüzyıllar sonra (XI. ve XII. yüzyıllar), Yeni Konfüçyüsçüler, evrenin 'li' (etkin ruhsal ilke) ile 'çe'nin (edilgen özdek) karşılıklı etkileşiminden doğduğunu savladılar. Konfüçyüsçülük, Budacılık ve Taoculuk gibi din değildir, ama hala Çin'in saygı gösterdiği bir öğreti olarak yerini koruyor. Nedeni şöyle özetleyebiliriz: 'Devleti soylular değil, bilgeler yönetsin' kuramını yasallaştırdığı için. Ona göre, halkı yönetme hakkı, kimseye doğuştan verilmemiştir. Ancak, yüksek niteliklere sahip olanlara verilmelidir. Soylular, uzun ve özel eğitim görerek, kalıtsal haklarını

kullanabilirler. Bu da, onun 'Gök'ün oğlu' kuramına sıcak baktığını gösteriyor. Örneğin, 'Egemen, rüzgâr gibidir, halk da otlara benzer, Rüzgâr estikçe, üzerinden geçtiği otlar eğilir.' sözü onundur. Ne ki, otlar, rüzgâra karşı değil rüzgârın esiş yönünde eğilirler. Demek, onları eğilmeye zorlayan 'güç'tür, 'erke'dir. Şu var ki, dinsel öğesi çok eksik olan bu öğretiyi, halkça benimsendi. Bu boşluğu, Lao Tzu (M.Ö. VI ya da V. yüzyıl), *Tao Te Çing* adlı yapıtıyla doldurdu. Tao, klasik Çin felsefesindeki ana ulumlardan (kategori) biridir. Bu ulam, doğanın yolunu, gidişini, bu gidişe egemen olan yasalarını, yaşamın amacını, ahlaksal değişmezlerini ifade eder. Tao, 'akıl, kanıt (tao li)' anlamına geliyor Kuşkusuz, toplumsal gelişmeye göre değişmeye uğramıştır. Kimi düşünürler, kavramı, 'ülküsel ilke', kimileri 'gerçek olmayan varlık', kimileri 'varlık olmayan şey', kimileri de 'tanrısal yol' olarak yorumlarlar. Tzuang Tzu (M.Ö. IV. ya da III. yüzyıl), Taoculuk'u 'nesnel gerçekliğin olmadığı, yaşamın yalan olduğu, gerçek varlığın sonsuz ve bağımsız olarak', 'tao'dan (ahlak, töre, yasa) oluştuğu gibi 'çocuksu özdekçi', gerçekte idealist düşüncelerle yorumlayarak, din durumuna getirdi. Böylece, Çin düşünce tarihinde, din ve felsefe kuramı olarak iki 'Taoculuk' oluştu. Tao da, 'doğru yol' olarak içerik değiştirdi. Devlet bilgisi de, Tao'ya göre biçimlendi.

ESKİ YUNAN'DA

Eski Yunan'da, mitolojik düşünce, kahramanlık çağının ürünüdür. Kahramanlık çağı, Dorlar'ın Miken uygarlığını yıktığı M.Ö. 1100 yıllarından uygarlığın başladığı IX. ve VIII. yüzyıllara değin süren karanlık çağın adıdır. Kahramanlık çağının siyasal düşünüşünü, en iyi, Homeros'un destanlarından öğreniyoruz. Homeros'un *İliada* destanında (M.Ö. 750 yılında yazıldığı sanılıyor), Akha ordularının başkomutanı Agamemnon, 'Atreusoğlu' diye anılır. Pelopsoğlu, Tantalosoğlu diye çağrıldığı da olur. Atreus, Pelops'la Hippodemeie'nin oğludur. Pelops, Zeus'un oğlu Tantalos'un oğludur. Demek, Agamemnon, Zeus soyundandır. *İliada*'nın II. Bölümünde, Agamemnon, kendisine Zeus'un gönderdiği yalancı düş üzerine, Akhalar'ı toplantıya çağırıp moral verdiği sırada betimlenir. Troya ordusu da saf tutmuştur. Dokuz yıllık savaşın verdiği yılgınlık vardır Akhalar'ın üzerinde. Odysseus, Agamemnon'un elinden 'asa'yı alır ve tüm Akhalar'a seslenir: 'Zeus'un beslediği kralların amanstıdır öfkesi, krallık yetkisi Zeus'tan gelir, akıllı Zeus kralları sever'.³⁰ Hellen krallarının tümünün, Olympos tanrılarıyla ilişkisini açık açık görüyoruz.

³⁰ Homeros, *İliada*, s. 100. Sander Yayınları, Çev: Azra Erhat- A. Kadir.

Agamemnon, Tanrı Apollon'un kızını savaşta almalık olarak alınca Okeanos'la Gaia'nın (su ve toprak) kızı Naias Kreousa'nın ırmak tanrı Peneus'tan olma Kyrene (Tesalyalı Nempha), Agamemnon'a armağanlar götürür, karşılığında kızını ister. Agamemnon'un almalık aldığı kız, Apollon'la Kyrene'nin kızıdır. Agamemnon, kızı çok sevdiğini, vermeyeceğini bildirince, Kyrene, Apollon'a gider ve durumu anlatır. Apollon, çok kızar ve ölüm saçan okunu, Akhalar'ın içine salar. Akhalar, tanrının okuyla birer birer ölmeye başlar. Akhileus, Agamemnon'a ricaya gider. Apollon'un kızını Kyrene'ye vermesini ister. O da, kendi almalığını vermesi için, Akhileus'un payına düşen Briseis'i kendisine vermesini söyler. Akhileus'un babası, İhita Kralı Peleus, Zeus soyundan gelir. Anası, Okeanos'un kızı Tanrıça Thetis'tir. Kısası, Troya'yı kuşatan Akha kralları, tümüyle tanrıların soyundan gelmektedir. Troya Kralı Priamos da, ırmak tanrı Skamendros'un (Küçük Menderes) kızıdır doğmadır.³¹ Kısası, egemen olmanın yolu, Tanrı soyundan gelmeye bağlıdır. Demek, İlkçağ Anadolu, Yunan ve Akdeniz adalarındaki devletler, tanrı krallarca yönetiliyor. Siyasal düşüncüyü dinsel inanç örgütüyor.

Ancak, Anadolu'da, daha sonra Yunanistan'da, mitolojik düşünce, felsefi düşünceye dönüşüyor. Bu aşamada, devlet bilgisi, dünyasal bir nitelik kazanıyor. Mitolojik düşünün felsefi düşünüşe dönüşmesi, ticaretin ve sanayinin gelişmesiyle gerçekleşmiştir. Önce, Thales (M.Ö. 624–547) sarstı mitolojik düşünceyi. Bir Finikeli tüccarın oğlu olan Thales, babasıyla birlikte Milet'e (Efes) geldi ve oraya yerleşti. Aristoteles, doğa felsefesinin başlangıcını Thales'e bağlıyor. Thales'le birlikte, '*kişice tanrı*' kavramı tartışmaya açıldı. '*Dünyanın oluşmasına yolaçan temel özdek nedir?*' sorusuna yanıt aramaya başladı. Thales, suyun özdeğin üç durumuna (gaz, sıvı, katı) dönüşen tek özdeğin su olduğunu savladı ve ilk özdeği '*okeon*' (su) olarak belirtti. Suyun içinde '*yaratma gücü*' vardır. Mıknatis taşının çekme gücü gibi bir yaşam gücü bulunur suyun içinde. Her canlı, suya gereksinim duyar.

Thales, her nesnenin içinde tanrıların bulunduğunu ileri sürüyor. Canlı ya da cansız her nesnenin içinde tanrısal güç bulunur. '*Canlı ve ruhlu özdek*' öğretisi, açıkça '*tekçilik*' (*monisme*) düşüncesini doğurdu. Tanrısal güç, özdeğin içindeki güç olarak algılandınca, '*mitostanrılar*' dönemi kapanma yoluna girdi. Thales'in bir Finikeli (*Finikia*) olduğunu biliyoruz. Bugün bile, Thales teoremleri, geometrinin konuları arasındadır. Bu, onun, Mezopotamya'daki

³¹ Bkz. Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, Çev: Sevgi Tamgüç.

matematik bilgilerini özümlediğini gösteriyor. Kuşkusuz, Babil'in yıldız çizelgelerini incelemişti. M.Ö. 587'de, iki yıl sonra, Güneş'in tutulacağını bildirmiş İonia halkına. Gerçekten, M.Ö. 585'te Güneş tutulmuştur. Bu varsanının (tahmin) gerçekleşmesi, İonialılar arasında, tanrıların varlığını tartışılır duruma getirmiştir. Bundan sonradır ki, Ksenophanes (M.Ö. 580 ya da 577-470), '*Ellerinde olsaydı öküzlerin, atların ve aslanların/Yahut resim ve iş yapabilselerdi elle insan gibi/Atlar atlara, öküzler öküzlere benzer/Tanrı tasvirleri çizerler ve vücutlar yaparlardı*' diyebilmiştir.³²

Thales, mitolojik düşüncenin felsefi düşünceye dönüşmesini, matematik alanında bulduğu kuramlarla pekiştirilmiştir. Bir dairenin 'çap'la iki eşit parçaya bölünebileceğini, birbirlerini kesen iki doğrudan oluşan ters açıların eşit olduğunu gösteren, ikinci kongruens teoreminin yardımıyla gemilerin arasındaki uzaklığı ölçen o oldu. '*Congruens*' (eşleşim) şeklindeki katı devinimlerle üst üste çakıştırılmasını ifade eden bir kavramdır ve ilk kez Thales tarafından kullanılmıştır (conguentia). İkizkenar üçgenlerin taban açılarının eşit olduğunu ilk ortaya atan da Thales'tir. Dairenin içine dik açılı üçgeni ilk çizen de odur. Gölgemizin büyüklüğü kendi büyüklüğümüze ulaştınca, boyunu ölçüp, bunların eşitliğini kanıtlayınca, Mısır pramitlerinin yüksekliğini ölçmeyi başarmıştır. Bütün bu gelişmeler, bilimsel düşüncüyü geliştirmiş, İonia'da, dinsel düşünüşün giderek bilimsel düşünceye dönüşmesi başlamıştır.

Kuşkusuz, halk arasında, mitostanrıların güçleri, bir anda yok olmamıştır. Her şeyden önce, tapınak rahipleri, düzenlerini sürdürmeyi istemişlerdir. Örneğin, bütün Sparta kralları, kendilerinin Zeus soyundan geldiklerini ileri sürdüklerinden Olympos ile ilişkilerini sert biçimde sürdürdüler. Çünkü, çapkın Zeus, Telebouanlılara karşı sefere çıkan Amphitiyon'un kılığına girerek, onun güzel kartısı Alkmene'yi kandırıp onunla yatar. Üstelik, o gece, Zeus'un özel buyruğuyla uzamıştı. O gece, Herakles'i, Alkmene'nin rahmine yerleştirdi. O gecenin sabahı, Amphitiyonda seferden döner ve Alkmene'nin rahmine ikinci bir çocuğu koyar. Bu, Herakles'ten bir kaç saat sonra (kimi söylencelerde bir gün) doğan İphikles'ti. Böylece, Sparta kralları, soylarını Zeus'a bağlayarak halkı yönetmeye başlamışlardır. Herakles, ölümsüz olabilmek için, bir kurnazlıkla, Hera'nın (Zeus'un kartısı) memesini emer. Hermes, Hera uyurken, koynuna kor Herakles'i, o da, Hera'nın memesini emmeye başlar. Hera uyanınca, durumu kavrar, ama iş işten geçmiştir. Çocuğu iter,

³² Walther Kranz, *Antik Felsefe*, s. 53, Sosyal Yayınları.

ama sütün gökyüzüne saçılır. Samanyolu böyle oluşur. Samanyolu'nun adı, Batı dillerinde 'Sütyolu' (Milk way) olarak ifade edilir.

Halkları sömürmenin en kolay yolu, 'Tanrı buyruğu'na yamanmaktır. Tanrı soyundan gelmek, soylular için bundan dolayı önemlidir. Tanrı'nın kanını taşıyanların buyrukları, elbette 'tanrısal' olacaktır. Çağımızda, faşizmin boy vermesinde de dinin önemi yadsınmamıştır. Bunalım dönemlerinde, sermaye sınıfı, dinsel kesimlerle askeri güçleri bir araya getirip iktidarını kurmuştur. 27 Mayıs 1960 devrimi'yle başlayan askeri darbeleri düşünelim şöyle. 27 Mayısçılar, Atatürk Devrimi'ni korumak için, karşı devrimcileri iktidardan uzaklaştırdıkları zaman, dinsel düşüncüyü karşılarına aldılar. Dönemin siyasa adamlarından birinin 'Gözlerime bakın, ne demek istediğimi anlarsınız!' sözü, kimleri, devrime karşı harekete geçirmek istediğinin açık kanıtıdır. 27 Mayısçılar, dünyanın en ileri anayasalarından birini yaptıkları halde tutunamadılar, çünkü, din ayağı eksikti. Sacayağının üç ayağı 'sermaye, asker ve din'dir. Faşist bir yönetim, bu ayaklarından biri eksik olduğunda, iktidarda tutunamaz. Oysa, 27 Mayıs devrimi, demokratik bir toplum tasarımını içeriyordu. 12 Mart 1971 askeri darbesi, sermayeyi arkasına almıştı ama, dinsel ayağı savaştırmıştı, o da başaramadı bu yüzden. Ama, 12 Eylül'ü yapanlar, eksikliklerini biliyorlardı ve dinsel düşüncüyü, anayasal kurum haline getirdiler. Ve de başardılar. 12 Eylül hukuku, tam anlamıyla faşist bir hukuktur. Kısası, geniş halk yığınlarını, tüm emekçileri sömürmenin en sağlıklı yolu, Tanrı buyruğuna sığınmaktır.

Mitolojik düşüncenin, soyluların iktidarını beslediği açıkça görülüyor. Soyluların egemenliklerinin kaynağı 'mitolojik' düşüncedir. Bu yüzden, bir çırpıda silkelenip atılmamıştır. Buna karşın, Thales'le başlayan bilimsel ve felsefi düşünce, sağlam temellere dayanarak gelişmesini sürdürdü, daha da güçlendi. Mitolojik düşünce ile uzun yıllar süren savaşımın sonunda, bilimsel düşünce insanlığa tümüyle olmasa bile, egemen oldu.

İdealist felsefenin kurucusu Platon (M.Ö. 428–347), soyunun son Atina Kralı Kadros'tan geldiğini söylüyor. Kadros da, denizlerin tanrısı Poseidon'un döllerindedir. Platon, idealar kuramını kurarken, 'devlet ideası'nı (devlet düşünüyü) unutmadı idealarının arasında, bir de 'devlet ideası' yerleştirdi. Bu durumda, devlet, değişmeyen bir kurum oluyor. Platon'un devlet ideası, salt soylulara yansıyor. Halk içinde, onun yansıyan bir görünüşü yoktur. Ona göre, yönetim bir sanattır, hatta bilimdir. Bilimlerin en yücesi olan yönetim bilimi, yığınlarda bulunmaz, ancak, soylularda bulunur. On bin kişinin içinde on kişide bulunabilir. Aşiretlerde de, dağınık toplulukları birleştiren yetenek

tektir. Onun yönetimi, bir devlet sayılabilirse, o da, egemenlik hakkını atalarından alır ve o atalar da, bir 'kut'un soyundan gelmişlerdir. Böyle yönetimlere 'patriarchi' adı veriliyor. 'Patri', Latince'de 'anayurt, ülke, doğum yeri' anlamına geliyor. 'Arch', Yunanca'dan alınmıştır, 'orkun, en yüce, yönetim başı' anlamlarındadır. Demek, 'patriarchi' yurdun sahibidir. 'Patricius', soylulara özgü anlamındadır. Kısası, yurdu yönetenler, yurt sahibidirler. Türkler'de de, beyin mülküne 'yurtluk' deniyor. 'Patriarchi' (babaerki) toplum, atanın kut sayıldığı bir toplumdur. Platon, bu yönetimlere (özellikle site devletlerinde), işçilere, tüccarlara, gemicilere yönetim hakkı tanıtmıyor.

Platon'un yöneticileri, tıpkı Mısır firavunları gibi, halklarına iyilik yaparlar ama, firavunlar gibi Tanrı değillerdir. Bir yönüyle de, kimsenin karşı koyamadığı 'kahreden güç'tür. Kuran'daki 'gafurur rahim' (bağışlayan ve seven) Tanrı'nın, birden 'kahhar' (ezici, kahredici) olması, egemen sınıfın yönetim sanatı düşünülürse, kolayca anlaşılır. Devleti temsil eden güç (kişi ya da topluluk) bu nitelikleriyle yığınları inandırıcı, kandırıcı yöntemler bulur. Ama, kandırma, inandırma (ikna) gücü yetersiz kalırsa, başka yöntemlere başvurur. Demek, devletin iki aracı bulunuyor: *Baskı ve inandırma*. Bu öğeler, tanrısal öğelerdir. Eski bir Mısır papirüsünde, halkın, Firavun'a sevgi duyması ve korkması isteniyor. Baskı ve inandırma, mitolojik devletin temel iki öğesi olarak her zaman önemsenmiştir. Ortak yönetimlerde bile, yasaların korunması için bu öğeler kullanılmıştır.

Mitolojik düşüncenin felsefi düşünceye dönüşmesi, devletin öğelerinin de değişmesine yol açmıştır. Platon'un, *Devlet, Devlet Adamı ve Yasalar* adlı yapıtlarında, bu değişimi görüyoruz. İdealarının arasında bir 'devlet ideası' koymuş olsa da, açıkladığı devlet, nesnel evrenin devletidir. Devletler kendilerini nesnel evrenin yürüyüşünden kurtaramazlar. Nesnel oluşur, gelişir, değişir ve bozulurlar. Devletler de öyle. Devletlerin bozulmaları, kralların gerdek gecelerinin sayısını hesap etmemelerinden kaynaklanır. Platon'a göre, çocuk edinme zamanı belirlenmelidir. Sanırım, Platon, bu düşüncelerini Pythagoras'ın (M.Ö. 580-500) sayı gizemciliğinden almış. Pythagoras'ı izleyenler, onun adına bir okul kurmuşlar. Pythagorasçılar, M.Ö. IV yüzyılın sonlarında, soyut sayıları saltıklaştırarak, bu sayıları, özdeksel nesnelere ayırıp, nesnelere özünü, sayısal ilişkilerin oluşturduğunu ileri sürdüler. Müziksel tonların ve uyumun kökenini, belirli sayısal aralıkların oluşturduğunu da buldular. Ne ki, bu buluşlarını, 'kürelerin evrensel uyumu'na özgü

öğretilerine dayanarak saltıklaştırdıklarından, müzik tarihinde, önemli bir yer alamadılar.

Platon, çiftleşme sayılarını saltıklaştırmak istiyor. Çiftleşme sayıları bilinmeyince, çocuklar, uygun olmayan zamanlarda doğuyorlar, yönetimi ellerine aldıklarında da, babalarının tersine, bedene ve duyguya önem veriyorlar. Bu yolla, 'timokrazi'ye (şan, onur, şeref, şöhret, desinler) önem veren yönetime geçiliyor. Savaşçı yönetici sınıf, geniş halk yığınlarına boyun eğdirir, şan ve onur kazanır.

Platon, *Devlet Adamı* adlı yapıtında, Tanrı'nın, evrenin yönetimini insanlara bıraktıktan sonra, yönetimlerin el değiştirdiğini, atadan, atalar kuruluna (soylular kurulu), onlardan bilgelere (gerçek monarşi), onlardan da halka (demokrasi) geçtiğini belirtiyor. Bu durum, onun dilinde 'yönetimin dolaşımı'dır. İdeal devlet, ancak, bu dolaşımın sonunda doğacaktır. Bu da, bilgelerin kuracağı devlettir. İdeal devlette, ortak mülkiyet olacak, herkes, gereksinimlerine göre alacaktır üretimden. Timokrazi, bu devleti yok eder, bu yüzden, ideal devlette şana, şerefe, desinlere izin yoktur. Şan ve şeref için, yönetilen, toprakları, evleri, zenginlikleri kapış kapış paylaşır. Bu düzen, soyluların çıkarlarını kollayan bir 'ara düzen'dir. Oligarşiye (azınlık yönetimi) geçişi, 'altın kesesi' sağlar. Zenginlik, yeni tüketim alanları açar, toplumun yalınlığını bozar. Zenginlik ve adalet, iki ayrı kavramdır. Zenginlik ağır basarsa, adalet dışlanır. Zenginlik ağır basar da, adalet dışlanırsa, zenginliği koruyan yasalar çıkarılır. Yeni düzen, soyluları yoksullaştırır, yoksulları işsizleştirir, açlar ordusu yaratır. Bu durumda, ezilenler örgütlenip yönetimi ele geçirirler, demokrasi doğar. Yasalar, geniş halk yığınlarının haklarını koruyacak biçimde düzenlenir. Platon, bu yönetime 'yasalı demokrasi' diyor. Özgürlük düzeni, kölelerin özgürleşmesine yol açar. Platon, böyle bir toplumu sevmez. Herkesin istediği gibi davrandığı böyle bir toplumda, toplumsal yaşam zorlaşır, yönetim de özgürlükleri kısıtlar. Özgürlüğü alınmış halk, ayaklanıp başlarına buyruk olmak ister, yasadışı bir dönem başlar. Artık, 'yasasız demokrasi' vardır. Zenginler, yeniden örgütlenmeye başlayınca, karşılarına örgütlenen yoksullar çıkar. Yoksullar, çoğunlukta olduklarından, başlarına bir önder geçirip iktidarı ele geçirirler. Platon, bu yönetime 'tiranlık' adını veriyor. Özgürler, zorbalık yönetimini elleriyle kurmuş olurlar. Platon, sonrasını getiremez. Syrakuzalı Tiranı Dionysos'a felsefe öğretip onu kral yapar, filozof yapılı bir çocuk yapmasını öğütler ona.

Platon, *Devlet* adlı yapıtından otuz yıl sonra, *Yasalar*'ı yazdı. Ancak, bu yapıtı, öğrencilerince düzene sokulmuştur. *Yasalar*'da, yeni

bir devlet ideası görülüyor. Yasalar'da (Nomoi), bilimsel düşünce daha ağır basıyor. Komünist bir devleti önerir ama, böyle bir düzenin ancak tanrılarca gerçekleştirilebileceğini yazıyor. Bu yapıtta övdüğü devlet, Sparta Devletidir. Egemenliğin dağıtılması, sürekliliği sağlanmıştır Sparta'da. Platon, Sparta'daki egemen asker sınıfını çıkartıp yerine 'bilgin yöneticiler'i yerleştirerek, 'ideal karma yönetim'ini kurar. Bu karma yönetim, egemenliğin dağıtıldığı bir yönetimi yansıtıyor. Ne ki, sonunda, ayrıcalıklı sınıflardan oluşan bir devlet çıkıyor karşımıza. Köleliğe bile yandaştır.

Platon'un *Akademia*'sı M.S. 529'a değin yaşadı. Hristiyanlık için tehlikeli görülünce kapatıldı. Buna karşın, XIII. yüzyıla dek, Hristiyanlık'ın felsefi tabanını Plâtonculuk oluşturmuştur. Aristoteles, Platon'un öğrencisidir ama, o öğretmenin felsefesine karşı bir felsefe kurmuştur. Kilise, Aristoteles'i öğrenince, kendisine daha iyi bir yandaş bulduğunu fark etti. Aristoteles, siyasal ve hukuksal kuramlarını, *Politika* ve *Atinalılar'ın Devleti* adlı yapıtlarında açıklamıştır. (Bu yapıtlar, Hasan Ali Yücel'in başkanlığı sırasında, Türkçe'ye çevrilmiştir). Aristoteles, en yüksek toplum tipi olarak 'site'yi (kent) görür ve devlet kuramını, bu toplumun temeline oturtur. En yüksek iyiliğe ulaşmak için, 'polis'e (kent devleti) ulaşmak gerekiyor. İnsan, doğa tarafından, 'toplumsal varlık' olarak yaratılmıştır. Bu toplumsal varlık, 'siyasal bir hayvan'dır (zoon politikon). Toplumlar, daha iyi bir yaşam için gelişirler. Sonunda, 'kent devleti'ne ulaşırlar. Toplum, kendisini oluşturan bireylerden ayrı, bağımsız kişilikleri olan, doğanın yarattığı canlı bir varlıktır. Demek, Aristoteles, örgenci (organizmacı) bir devlet kuramı oluşturuyor. Toplumu oluşturan tüm sınıflar ve katmanlar, örgütlenme gereği duyarak, kenti kurarlar. Bu örgütlenmede, kenti kuran her sınıfın ve katmanın görevi vardır. Kimi sınıfların görevi de yönetmektir.

Özel mülkiyet, doğal bir kurum olarak görülüyor. Savaş sanatı da, doğal bir beceri olarak elde edilir. Buna göre, savaşta yengiyeye ulaşan, elde ettiği malların doğal sahibidir. Bunlar doğaldır ama, ticaret doğal değildir, tefecilik ise hırsızlıktır. Soyluların zenginliği topraktan geliyor, bu nedenle, böyle bir zenginlik, onurlu bir zenginliktir. Ortaklık yanlıştır, çünkü, kavgalara yolaçar. Ortak mülkiyet, bu yüzden yanlıştır, çünkü doğaya aykırıdır.

Platon, komünal toplum yapısında, çocukların eğitimini 'koruyucular örgütü'ne bırakmıştır. Çünkü, ortak üretimin yapılması sırasında, çocukların korunması gerekiyordu. Aristoteles, bunun çok

büyük bir yanlış olduğunu söylüyor. İnsanın gelişmesi için, kesinlikle aileye gereksinimi vardır. Aile, doğal bir kurumdur.

Aristoteles, mülkiyetin özel bir durumundan da söz ediyor: *Ortak kullanılan özel mülkiyet*. Aristoteles, böyle bir mülkiyeti savunuyor. Örneğin, kamu yapıları, stadyumlar, tiyatrolar, soylular tarafından yapılır, ama kamuya verilir. Bu yapılar, artık, kamuya hizmet verirler. Ayrıca, her toplumun farklı yönetimlere sahip olduğunu, her yönetimin de farklı 'yurttaşlık' anlayışı bulunduğunu bildirerek, kendisinin yurttaşlık anlayışını açıklıyor. 'Kölelere, yabancı zanaatkarlara, siyasal edinimlerini geliştirecek işlerde çalışmayanlara, erdemleri körelmiş yerli zanaatkarlara, gündelikçilere, siyasal haklar verilemez' diyor. Ticaretin siyasal erdemi bozacağı kanısını taşıdığından, onların yurttaşlıklarını tartışır. Ticareti salık vermiyor.³³

Aristoteles'e göre, 'tekin genel yararı erekleyen yönetimi monarşidir.' Monarşi, en iyi yönetim biçimidir. Azınlığın, genel yararı gözetilen yönetimi de aristokrasidir. Soyluların yönetimidir bu. Çokluğun genel yararını amaçlayan yönetim 'politeia'dır. Sayısal eşitliğe dayanılarak yapılan özgürlükçü yönetim, iyi sonuçlar vermez. Çokluğun sınıfsal çıkarını koruyan yönetim 'demokrateia'dır. Yurttaşlık haklarını sayısal eşitliğe göre düzenliyor. Bu tutumuyla özgürlükçüdür. Azınlığın sınıfsal çıkarını gözetilen oligarşi yönetimi, tekin kişisel çıkarını amaçlayan tiranlık, iktidarlarını sürekli kılmak isterler. Devrimleri önlemek için, siyasal eşitlikle oranlı eşitliğin birlikte kullanılmasını öneriyor. Bu, siyasal ve ekonomik eşitliklerin sağlanması, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin ortadan kaldırılması anlamına geliyor.

Aristoteles, *Politika* adlı yapıtında, insan için en istenilir durumun 'orta hallilik' olduğunu söylüyor. Çok zenginlerin yasa tanımayacaklarından, çok yoksulların da, aşağılık biçimde boyun eğeceklerinden kuşku yoktur. Devlet için en güvenilir sınıf, 'orta sınıf'tır. En iyi devlet 'erdemli amaç edinen' devlettir. Devletin vazgeçilmez öğeleri vardır. Bu öğelerin başında 'nüfus' gelir. Nüfusta sayı değil, güç önemlidir. Yurttaşlar, iyi asker olarak yetiştirilmelidirler. Nüfus, toplum için yeterli sayıda olmalıdır. Bir tellal yüksek bir yere çıkıp bağırdığında, bir duyuruda bulunduğu, tüm toplum üyeleri duyabilmelidir.³⁴ Anlaşılan, Aristoteles'in devleti, bir alanı dolduracak kadar nüfusu olan bir 'kent devleti'dir. Devletin

³³ Aristo (Aristoteles), *Atinalılar'ın Devleti*, M.Eğitim Bakanlığı Yayını, 1943, Çev: Suad Y. Baydur, s. 47.

³⁴ Aristoteles, *Politika*, Kitap 7-8. Remzi Kitabevi, 1975, İstanbul. Çev: Mete Tunçay.

ikinci ögesi, 'mülkiyet' tir. Orta sınıf temel olduğuna göre, mülkiyetin yaygın olması isteniyor.

Görülüyor ki, mitolojik düşüncenin felsefi düşünüşe dönüşmesiyle birlikte, siyasal düşünüş biçimi, dinsel düşünüşten ayrı ele alınıyor. Devlet, özdeksel bir anlayışla düşünülmüştür Aristotelesçe. Platon'da esinti olarak kalmış olan mitolojik devlet düşüncesi, Aristoteles'te tümüyle nesnel toplum gerçeklerine oturtulmuştur. Aristoteles, düşsel bir eşitleme yerine, gerçekçi bir eşitlemeye yöneliyor. Sınıfların eşitsizliklerini dengelemeye çalışıyor.

ROMA

Roma'da, siyasal düşünce ile dinsel düşünce arasındaki ilişkiler, çok farklı biçimde gelişmiştir. Gerçi, Roma'lı düşünürler, Yunan düşünürlerini izlemişlerdir ama, yine de, Roma tarihi farklı geliştiğinden, devlet kuramları da farklı olmuştur. Her şeyden önce, şu köklü farkı belirtmeliyiz: *Romalı düşünürler, kuramsal düşünmekten çok, kılıgısal (pratik) yaşamı dikkate almışlardır.* Eyleme geçmeyen düşünce, Roma düşünürlerini pek ilgilendirmez. Düşüncenin kılıgılı yaşama geçirilmesini öne çıkardıklarından, hala etkisini sürdüren "Roma hukuku"nu yaratmışlardır. Roma hukuku, uzun bir tarihsel sürecin sonunda görülen toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin bir ürünüdür.

İtalya Yarımadası'nın bilinen en eski halkları, M.Ö. 3. binlerde yaşamış Akdenizlilerdir. M.Ö. 1200-1190 yıllarında, yarımadaya İtalik kabileleri geldi. İtalikler, yerli halkla kaynaşarak "Latinler" (ovalılar) adı verilen halkı oluşturdular. Daha sonra, Vergilius'un (Vergileus) (M.Ö. 70-19) *Aeneas* adlı destanında anlatılan Etrüskler geldi. Denizci Etrüskler, ovalı çiftçiler üzerinde kolaylıkla egemenlik kurdular. Etrüskler, çok gelişmiş bir halk olmalı ki, hemen kentleşmeye giriştiler. Birkaç Latin köyünü, yağ, şarap ve zeytin üretmeye, maden işletmeye başlayarak kent (*civitas*) durumuna getirdiler. Kısa sürede, birkaç kent devleti kurdular. En önemlisi Roma oldu. Roma, Kartaca'yla, Finike'yle, Yunanistan'la ve Anadolu kentleriyle ticaret yaparak, kısa sürede varıllaştı. Vergileus da, Olympos tanrılarını Latinleştirerek, Roma'nın ekin sel dokusunu ördü.

Bu yeni halk, seçimle başa getirdikleri krallarca yönetiliyordu. Kral, kentin yargıçlığını, komutanlığını ve rahipliğini de yapıyordu. Etrüskler, köyleri birleştirip kentleri kurarken Latinleri de varsıl duruma getirmişlerdi. Söylenceye göre, Roma'yı, Romulus ve Romus adlı ikiz kardeşler kurmuşlardır. Babaları tanrı "Mars"tır. Mars, Troyalı Agkhiges'le Aphrodite'nin oğulları Aineias'ın kızı Rea,

ormana su almaya gidince, onu kıstırır ve gebe bırakır. Bir söylenceye göre, Rea, Mars'a âşıktır. Demek, Romulus ile Romus'un babaları bir tanrıdır. Yani Roma'nın devlet geleneği, savaş Tanrısı Mars'ın "kut"u üzerine kurulmuştur. Bir de, "Latinus" vardır. İtalya'nın en eski halkı Aborijenler'in en eski kralıdır Latinus. Çok erken dönemde Helenleştirilen bu kral, birçok söylenceye karşın, yerli ırasını (karakter) korur. Helen söylencesine göre, Latinus, Odysseus ile Kirke'nin oğludur. Bir başka söylenceye göre de, yerli tanrı Faunus ile Tanrıça Marica'nın oğullarıdır. Latinus, devlet bilgisini babası Faunus'tan almıştır. Faunus, iyiliksever bir tanrıdır. Çobanları ve sürüleri korur. Çobanlara, sürüleri nasıl yöneteceklerini öğretir. Latinus, halkı yönetme bilgisini, babasından öğrenir ve devletini kurar. Ancak, Roma İmparatorluğu, ülkeleri yönetirken, bu söylencelere ve tanrı buyruklarına hiç önem vermez. Bütün bu gerçeğe karşın, devleti kuran kişinin ya da ailenin, kendisini halka kabul ettirebilmek, halklar üzerindeki egemenliğini sürdürebilmek için, bir "kut"a dayanmak zorunluluğu açıktır.

Latinus'un bir niteliği de, yerli halkın kralı olmasıdır. Etrüskler'den ayrılan bir halkın, yabancı egemenliğine karşı kendi kutunu ve tapınma etkisini koruma tepkisi görülüyor. Roma'yı kuran ikiz kardeşler, kenti güzelleştirmek ve zenginleştirmek için, yerli halkı, zorla çalıştırdı. M.Ö. 753'te kurulan Roma'nın kuruluşunda çalışan Latinler, kentin yönetiminde yer almayınca, karşı tepkilerini göstermişlerdir. Ovada zeytin, yağ ve şarap üreten Latinler de zenginleştiler zaman içinde, ovada, bir köylü soylusu oluştu. Bu soylu sınıf, kaynağında, Latin çiftçilerden başkası değildi. M.Ö. 509'da, Etrüsk krallarını kovarak, Roma'nın yönetimini ele geçirdiler. Kendilerine "Patricia" adını veren Latin soyluları, yeni bir yönetim oluşturdular. Bu yönetime, "res publica" (kamu için) adını verdiler. Bugün, dilimize "cumhuriyet" diye çevrilen "republic" terimi, bu Latin teriminden alınmıştır.

Yönetimin başında, kişi ya da kişiler bulunmuyordu. Yetkileri belirlenmiş bir kurul (meclis) seçiliyor ve o kurul yönetiyordu kenti. Kuşkusuz, seçilme gücü, salt soylularda vardı. Bu kurula, "soylular kurulu" demenin hiçbir sakıncası yoktur. Roma, Etrüsk krallarından sonra, soylular cumhuriyeti diyebileceğimiz bir yönetime kavuştu. Latin soylularının kutla ilgileri görünmüyor. Bu yüzden, Roma devletinde, mitolojik düşünce egemen olmamış olabilir. Soylular cumhuriyetinin başındaki yöneticilere "patricia" denildiğini, yukarıda da söylemiştik. Patricia, "babalar" anlamındadır. Kendilerini halkı sevecenlikle koruyan kimseler olarak gördüklerinden, bu adı almışlar,

ama toplumun sınıfsal yapısını acımasız biçimde korumuşlardır. Roma'da, köleler, sığıntılar (yurttaşlık hakları olmayanlar), yurttaşlar vardı. Yurttaşlar sınıfı, patricialarla plebler (halk) diye ayrılıyordu. Zengin plebler, zamanla, kent burjuva sınıfını oluşturmuştur. Latince'de çocuk anlamına geliyor. Yoksul plebler, öylesine yoksuldular ki, bunlara, “*çocuklarından başka bir şeyleri olmayan*” anlamında “*proleterya*” adı verilmişti. Marks (1818–1883), daha sonraları, bu sınıfı, “*zincirlerinden başka yitirecekleri bir şeyi olmayan*” sınıf olarak betimlemiştir. Kuşkusuz, zincirlerinden başka kıracak şeyleri olmayan sınıftır hala.

Roma'nın krallık ve cumhuriyet dönemlerinde, siyasal düşünün kaynaklandığı dinsel bir düşünüş görülüyor. Romalı soylular, Sicilya'da ve Kartaca'da köle emeğinden yararlanarak, kapitalist yöntemlerle artıürün yaratan işletmeler kurdular, buralarda üretilen malları, dış pazarlarda satarak zenginlediler. Bu gelişmeler, sınıf çatışmalarını ateşledi. Patricia, “*senato*” adını verdiği bir kurulla yönetiyordu kenti. Plebler, gün geçtikçe, yönetime ortak olmaya başladılar. Kuşkusuz, zengin pleblerdi bunlar. Onlar da, kendilerinden olan seçilmiş kişileri gönderdiler senatoya. M.Ö. 494'te, patricia'dan, birtakım haklar istediler. Patricia, pleblerin isteklerini kabul etmedi. Bunun üzerine, tüccar ve zanaatkar plebler, kentten ayrılarak uzun bir yürüyüşe başladılar. Pleblerin ayrılması, Roma'da, sanayinin çökmesi anlamına gelirdi. Roma Senatosu, bu yürüyüşten sonra, pleblerin yönetime katılma hakkını kabul etmek zorunda kaldı. Plebler, memur olma hakkını elde ettiler. “*Tribün*” adı verilen memurlar, kamuda görev alınca, birtakım yasalarda yeni düzenlemelere gidildi. M.Ö. 450'de, “*On İki Levha*”yı, sözlü yasaların yerine geçirmeyi başardılar. Roma hukukunun kökenini bu On İki Levha oluşturdu. Üç yıl sonra (447), Plebler Meclisi'nin yasa çıkarma yetkisini aldılar. M.Ö. 445'te, Patricia ile Plebler sınıflarından kişilerin evlenmelerini yasaklayan yasayı kaldırdılar. M.Ö. 421'de, yalnız Patricia sınıfına verilen yüksek memurluklar, pleblere de verilmeye başlandı. M.Ö. 326'da, “*borç köleliği*”ne son verildi. M.Ö. 287'de, Plebler Meclisi, Senato'ya eş bir kurul ve siyasal kurum durumuna gelmişti. Kısası, Roma devleti, sınıfsal çatışmaların sonunda, oldukça demokratik bir devlet olmuştur. Görüldüğü gibi, bu aşamalarda, dinsel düşünüşün hiçbir etkisi yoktur.

Roma'daki sınıf çatışmaları, gerçekten çok farklı gelişmiştir. Bu sınıf çatışmaları, Roma yönetiminde, dinsel düşünüşü etkisiz bırakmıştır. Roma, tuz ticaretinin yolu üzerine kurulmuş, kısa zamanda zeytin, yağ ve şarap ticaretiyle zenginleşmiş, nüfus arttıkça, yeni topraklara gereksinim duymuştur. Ürün için, yoğun tarım

gerekiyordu. Yeni topraklar için, Latin kentleriyle savaşa girişti ve M.Ö. 493'te, Latin Birliği'ni kurdu. Bu birlik, giderek, Roma'nın egemenliğine dönüştü. Birliğin dışındaki kentler, M.Ö. 340 yılında ayaklandılar. Ayaklanmalar bastırıldı ama, bu kentlerin birbirleriyle ticaret yapmalarına izin verildi. Oysa, Birlik'e girmeyenlerin ticaret hakları ellerinden alınmıştı. Ayaklanmaların nedeni de buydu. Artık, birlik dışındaki kentlerin halklarına da yurttaşlık hakları verilmişti. M.Ö. 272'de, Roma ordusu, Güney İtalya'daki tüm Yunan kentlerini ele geçirdi, Kartaca'ya savaş açtı. Elli yıl içinde, Kartaca'yı yenip Akdeniz ticaretine egemen oldu. M.Ö. 168'de Makedonya'yı, M.Ö. 146'da Yunanistan'ı işgal etti. Her ülkeden birçok insanı köleleştirip Roma'ya getirdi, çiftliklerde çalıştırdı. Bu köleler de sık sık ayaklandılar. Bir bakıma, Roma tarihi, köle ayaklanmalarının tarihidir. M.Ö. 73'te, Spartaküs adlı bir köle, Roma ordularını yenilgiye uğratarak Roma'yı ele geçirecekken, köleler ordusu yağmaya başladı. Bundan yararlanan Roma ordusu, Spartaküs'ü ve altı bin köleyi, Roma'ya kuzeyden giren yol boyunca çarmıha çekti. Buna karşın, köle ayaklanmaları durmamıştır.

Bir ara, Spartaküs'ten önce, M.Ö. 85'te, halk (populares) ayaklanmış ve yönetimi ele geçirmiştir. Soylular (optimates), amansız bir savaş başlattı. Soylular Partisi'nin önderi Sula, M.Ö. 84'te, anayasaya dayanarak, kendisini diktatör seçti. Roma Anayasası, bir kimseye altı aylık diktatörlük verme yetkisini vermişti Senato'ya, ama Sula süresiz almıştı bu yetkiyi. Süre belirtmediği için, Roma tarihinde, Diktatörlük dönemi başladı. M.Ö. 46'da, ünlü Sezar, kendisini on yıl için diktatör seçti, ama bir yıl sonra öldürüldü.

M.Ö. 27'de, Oktavianus, Kloptra'yı yenip Mısır'ı ele geçince, imparatorluğunu kurdu. M.S. 235 yılına dek sürdü imparatorluk, 235 yılına dek iki yüz yıl süren bir barış dönemi vardır. 235'te, komutanlar darbesi başlamıştır. Buna karşın, dinsel düşünüş ve dogmalar, Roma'nın yönetimine etki yapamaz. Roma, Hristiyanlık'ı kabul edinceye değin, dünya hukukuyla yönetilmiştir.

Polybios (M.Ö. 204-120), Roma Anayasası'nı en ileri bir hukuk belgesi olarak görür. Roma Anayasası'nı tanrılar göndermemiştir. Egemenlik, tiranlık, demokrasi ve aristokrasi arasında kurulmuş dengeye dayanır ve bu durum denetlenir. "*Denge ve denet*", anayasanın ruhunu oluşturuyor. Polybios'tan sonra, Cicero (Çiçero) (M.Ö. 106- M.Ö. 44), *Yasalar* adlı yapıtında, yasaların kaynağının doğa ve insan olduğunu belirtiyor. Hiçbir zaman, tanrıların buyruğu yoktur Roma'nın yönetiminde. Cicero, insan derken de, "*insan doğası*"nı amaçladığını vurgular. Ona göre, yasa "*doğru akıl*"dir.

Cicero, hukuk bilgisini temel alıyor. Hukuk, Atina'da başka, Roma'da başka bir kural ileri süremez. Doğal yasalar yönetir yöneticiyi. “*Yönetici konuşan yasa, yasa susan yöneticidir.*” Cumhuriyet döneminin bu düşünürü, kaynağında bir köledir, ama senatör olabilmiştir. Atlılar sınıfında gösterdiği başarılarla, hukuk sayesinde sınıf atlamıştır.

İmparatorluk döneminin filozofu, Seneca'dır (M.Ö. 4 – M.S. 65). Seneca, bilgilerin siyasadan uzak durmasını öğütler, ama kendisi Neron'un sarayındaki eğitimcisidir. Mülkiyeti adalete aykırı bulur, ama kendisi tefecilikle çok zengin olmuştur. Üçyüz milyon dinarlık servet kazandığı kayıtlıdır. Seneca, 62'de danışmanlıktan ayrılmak istedi, ama istifası kabul edilmedi. 65'te, Neron'a karşı düzenlenen bir suikast hareketine katıldığı ileri sürülerek yargılandı. Roma mahkemesi, idamına karar verdi, ama Neron, devlete yaptığı hizmetlerden dolayı, asılmamasına, intihar etmesine karar verdi. Soyluların asılması hoş karşılanmazdı ama, intiharlarına izin verilerdi. Kişinin, kötü durumlarda, halka açık bir uzamda asılması uygun görülmezdi. Onların, kendilerini öldürmelerine izin verilerek bir tür soylu davranışta bulunması istenirdi. Japonlar'ın “*Harakiri*” töresi de, bu düşünceye dayanıyor. Seneca da, bu töreye uyarak, bileklerini kesti ve öldü.

Seneca, devletsiz, eşitlikçi bir toplum istiyor. “*Lucius'a Mektuplar*”da, kimi epigramlarında, devletin doğuşundan önceki durumu, insanların altın çağı olarak niteler. Bu altın çağ, “*doğa durumu*”dur. İki devlet düşünüyor: “*Sınırları Güneş'le çizilen devlet ve insanların belli bir bölümünü kapsayan devlet.*” Öyle anlaşılıyor ki, birinci devlet, dünya devletidir. İkincisi de, görülen devletlerdir. Toplumsal bozuklukların, hukuk ve bilim yoluyla, eşitlikçi bir ekonomi politikasıyla düzeltilmesi üzerine hiç söz etmez. Eşitsizlikten yakınır, ama eşitsizliğin, ancak, ahlak ile giderileceğini söyler. Şevkat, sevgi, saygı ve acıma duygularıyla, toplumsal bozuklukların giderilebileceğini bildiriyor. Hatta, köleliği doğal bir durum olarak kabul ediyor. Lucius'a yazdığı mektuplardan birinde, hepimizin de yazgının kölesi olduğumuzu belirterek, köleliğin ne değerli doğal olduğunu kanıtlamaya çalışır. (bkz. 47. mektup).

ORTAÇAĞ

Batı ve Doğu düşüncesi, Ortaçağda olduğu kadar, tarihin hiçbir döneminde birbirlerine yaklaşmamıştır. Mısır ve Orta Doğu, Batı düşüncesini Batı'ya tanıtmıştır bir bakıma. Bu yakınlaşmada, İslam'ın ortaya çıkması etkin olmuştur. İslam'ın ortaya çıkışı, Ortaçağın en

karanlık dönemine rastlar. VII. yüzyılın sonlarında, Araplar, Suriye'ye girdiklerinde, bu ülkede, eski Yunan ve Roma felsefesi, güçlü biçimde yaşıyordu. Süryani papazlarının Süryanice'ye çevirdikleri Platon ve Aristoteles, Müslüman Araplar için çok, ama çok yabancıydı. Muaviye, bu yapıtların Arapça'ya çevrilmesini istedi. Endülüs Emevileri, İspanya'ya çıktıklarında, kitaplıklarında bu yapıtlar bulunuyordu. Hristiyan Roma, Helen uygarlığını unutmuş, İbrani mitolojisiyle yoğruluyordu. Roma Devleti'nin hukuksal yapısı da değişmişti. Müslüman Araplar, eski Yunan düşüncesini, İtalya'ya yeniden tanıttı. Aristoteles, İbn-i Rüşd (1126-1189) tarafından, bütün Batı düşünürlerinin bilgisine sunulmuştur. Hristiyan Batı ile Müslüman Ortadoğu ve Mısır, eski Helen etkisiyle yakınlaştılar, ama, Haçlı Seferleri, bu yakınlaşmayı, bugüne değin süren bir düşmanlığa dönüştürdü. Bir de, İslam düşüncesinin IX. yüzyılda tartışmadan ve yorumdan uzaklaştırılması, yakınlaşmanın yolunu kesmiştir.

Kilisenin siyasaya karışmasıyla, XIII. yüzyılda, eşitsizlikçi bir öğreti durumuna gelmişti Hristiyanlık. Eşitsizlikle eşitlik arayan İsa'nın kuramı, kilise tarafından çarpıtılmıştı. Kuşkusuz, Aziz Paulus'un mektupları da, İsa'nın barışçı ve eşitlikçi ilkelerini unutturmuştu. Hristiyan dünyasında, yoksulluk öylesine yaygınlaşmıştı ki, zengin bir soylu olan, Saint Francis (1181-1266), ailesini ve malını bırakıp yoksullar örgütünü kurmaya karar verdi. Saint Francis, yoksulluğu ülkü olarak benimseyen bir tarikat kurdu: *Franciscan Tarikatı*. Saint Francis, keşişlerini evlerden ve kiliselerden uzak tuttu. Bu arada, yeni bir tarikatın etkinliği görüldü: *Dominiken*. Saint Dominic (1170-1221), yoksulluğun nedeninin, Hristiyanlık'tan uzaklaşmak olduğunu belirtti. Dinden sapma (itizal), aşağı yukarı aynı yıllarda, ilericilerle savaşımın kaynağı oldu. İslam dünyası, IX. ve X. Yüzyıllarda, "*Mutezile*" adı verilen bir bilimsel düşünme örgütünün tartışma ufkunu genişletmesine tanık oldu. Ne ki, kısa sürede, Mutezile, küfür ile suçlandı ve ancak, gizli kapılar arkasında düşünce üretildi. Mutezile, bireyin istencini ve aklın yargısına değer vererek, Kuran'ın dogmalarını, bilim yoluyla düzeltmeye çalışıyordu. Ayrıca, dinsel düşünceyi felsefi düşünceyle bağdaştırmak istiyordu. Ama, devlet yoluyla susturuldular. Bu da, İslam'ın karanlığa gömülmesine yol açtı.

Ama bu sırada, Batı'da başka gelişmeler oldu. Doğu ve İslam, bu gelişmelerin dışında kalınca, birlikte gelişemediler. İslam dünyası, Hristiyan dünyasının gerisine düştü. Saint Francis'in ve Saint Dominic'in tarikatları, 1210'da ve 1215'te, Papalık tarafından tanındılar. Bu iki tarikat, kilisede değişime yol açtılar. Toplumsal

etkisini yitirmiş Papalık, özellikle Dominikenler'in aracılığıyla, yeniden saygınlık kazanmaya başladı. Dominikenler, Hristiyanlık'tan sapmayı, yoksulluğun temeli saydığından, Hristiyanlar arasında dinden sapmalar olursa, onları cezalandırmayı, tanrı krallığı için zorunlu saydılar. Hristiyanlık'tan sapmaları soruşturmak için, bir "soruşturma kurulu" (engizisyon, inquisition) kurulmasını, Papalık'a kabul ettirdiler. 1233'te, bu kurum yaşama geçirildi. Mutezile'nin yasaklanması da, aşağı yukarı, bu tarihlere rastlar. Ancak, uygar Roma, barbar Germe kabilelerinin istilasıyla, özsel bir değişime uğradı. Ayrıca, Roma İmparatorluğu, fetihlerinin son sınırına dayanmıştı. Fetihler, artık, kar getirmek yerine, büyük masraflara yol açıyordu. Bu durum, ordunun yapısını da etkiledi. Savaş teknikleri, fetihler dönemine göre geriledi. Bu arada, kuzeyden gelen Germe, çiftlikleri (*latifundis*) işgal ediyor, köleleri serbest bırakıyor ya da kendi ülkelerine götürüyordu. Roma'nın düzeni bozulmuştu. Çiftliklerde, üretim köle emeğine dayanılarak yapılıyordu. O dönemde, soylular, Roma'da oturuyor, bol ürünleri satıyor ve dışarıdan lüks mallar getiriyor, gönenç içinde bir yaşam sürüyordu. Ne ki, Germe akınları, her şeyi alt üst etmişti. Birçok Roma soylusu, çiftliklerine dönmek zorunda kaldı, ama yeterince köle bulamadıklarından, çiftliklerini zorunlu olarak böldüler. Eskiden, topraklarını kiraya veriyorlardı. Sermaye sahibi çiftçiler, köle emeğiyle çok kazanmışlardı. Toprağın bir bölümünü onlara sattılar. Roma'da ticaret bile, köle emeğiyle gelişmiştir.

Barbar Germe'nin istilası, latifundiaların parçalanmasına yol açtı. Lüks mallara para bulamayan soylular, sermayeci çiftçileri kovalayıp topraklarına yerleştiler. Paraları olmadığından, kölelerini mevsimlik işçi gibi çalıştırdılar. Üretim bitince, kölelerine izin verdiler. Kentlere giden köleler, zorunlu olarak kentlerde emeklerini satıp geçindiler. Böylece, kentlerde büyük bir işçi birikimi oldu. Toprak sahibi, bu durumda, toprağını doğrudan yönetmek zorundaydı. Sermaye sahibi çiftçilere kiralamak ve Roma'da gönenç içinde yaşamak olanaksızdı. Kendi latifundiasına yerleşti, toprağını kendisi yönetmeye başladı soylu aile. Böylece, latifundialar, bir başkanın (magnate) yönettiği malikanelere (manor) dönüştü. Manorlar, arazinin ortasına kurulmuş sağlam, dayanıklı ve korunaklı bir yapı (şato) ile toprakta çalışanlardan oluşuyordu. Köleler serfleşmişti artık. Serfler, malikaneye demirbaş gibi mal olan, topraktan ve üretim araçlarından yoksun, emek fazlası veren tarım işçisidir. Giderek, yükümlülüğü olan "köylü" durumuna gelmiştir. Malikaneyi koruyan bir silahlı güç de vardı. Bu askerler, çok özel yetiştirilmişlerdir. Savaş

sanatının tüm ayrıntılarını bilirler ve malikaneye sadıktırlar. Bu askerlere “şövalye” (chevalier) denilmektedir. Şövalye mertliği, şövalye aşkı, şövalye müziği, şövalye şiiri, bütün ortaçağ Avrupa’sının sanatını ve yazını zenginleştirmiştir. Bunlara, bu niteliklerinden dolayı, bu ad verilmiştir. “Chevalier” atlı, küçük soylu, yiğit anlamlarındadır.

Artık, yeni bir düzen vardır: *Feodalite*. Doğu’da, Batı’dakine benzer bir feodalite gelişmedi. Bu durum, Doğu toplumlarının demokratikleşme sürecini uzatmıştır. Asya tipi üretim tarzı, sınıflaşmayı geciktirmiş, İslamcı düzen, Mısır ve İbrani geleneğine dayanarak toprağın tek sahibinin “sultan” olduğunu kabul ettiği için, üretim araçlarının özel mülkiyetini engellemiş, bütün bu nedenlerle sınıf çatışmaları olsa da, sınıf savaşları olmamıştır. Sınıf savaşları olmayınca, demokratikleşme olmaz. Toprakta özel mülkiyet olamayınca, sultan adına toprağı işleyen sipahi, voyvoda ya da derebeyi, “*feodal bey*” olamıyor, kendi adına askeri birlikler kuramıyor. Sultan’ın beyinin konağı vardır sadece, ama şövalyesi yoktur. Silahşör, şövalye değildir. Kısası, Doğu feodalitesi, monarşiye varan bir ekonomik ve siyasal yapıya sahip olamamıştır.

Bütün bu nedenlerle, Batı’da devletin gelişmesi, Doğu devletlerinden çok farklı olmuştur. Batı feodalitesi, Roma hukukunun dünyasal niteliğinden uzaklaşmış, Hristiyan düşüncesinin dinsel öğeleriyle beslenmiştir. Ortaçağ Batı devletlerinin dini vardır. Dinleri demiyoruz, “*dini vardır*” diyoruz, çünkü, Hristiyanlık, bütün Batı devletlerinin ortak dinidir. Devlet, kilise ile işbirliği içindedir. Hristiyan siyasatının ilkeleri vardır. Temel ilke, İbrani peygamberlerinin ilettikleri “*Tanrı sözü*”dür. Hristiyan devletin doğası ve hakları, kutsal kitaplarda (eski ve yeni ahitler) gönderilmiş Tanrı buyruğunda belirlenmiştir. Kilise, tanrı istencesinin doğüstü yorumlarını yapma işlevini üstlenmiştir.

Hristiyan devlet, Tanrı’nın doğal krallığının üzerinde kurulduğunu savlıyor.³⁵ Devlet bilgisi, kaynağında, toplumsal görev bilgisidir ve toplumun siyasal örgütlenme biçimini belirler. Hristiyan devlet bilgisini öğrenmek için, Tanrı’nın yasalarının ne olduğu bilinmelidir. Tanrı’nın Krallığı’nda, insanlar, tanrısal gücün uyuğudur. Ancak, Mezburlar’da, bu durum, Tanrı tarafından açığa kavuşturulmuştur. “*Tanrı kraldır, şad ol yeryüzü.*”, yine “*Tanrı kraldır, kavimler kızsada, Kerubiler üzerinde oturur, yeryüzü sarsılsa da...*”³⁶ Yazar, “*kral*” terimini bir değişmece (mecaz) olarak görüyor. Tanrı’nın uyrukları, bu

³⁵ Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 247, Yapı Kredi Yayınları, Çev: Semih Lim.

³⁶ Thomas Hobbes, *agy*, s. 248.

sözlere inananlardır, inanmayanlar, onun uyruğu olamazlar. İnanmayanlar cezalandırılacaktır.

Tanrı'nın krallığı, vahiy (esin, söz) ile yönetilir. Bu sözlerin açıkça anlaşılması için yorumlar yapılır, bunlar “yasa”dır. Vahiy, doğal aklın duyurusudur. Doğru akıl, Tanrı'nın atadığı bir peygamberdir. Peygamber (resul, elçi), Tanrı'nın sözünü duyurur uyruklara. Tanrı'nın iki tane krallığı vardır: *Doğal ve Peygamberlikle*. Doğal krallığında, Tanrı, doğru aklın doğru ilkeleriyle yardımını kabul etmiş insanları yönetir. Peygamberlikle yönetilen krallığındaysa, Tanrı, bir kavmi seçer (İbrani), kutsal elçisinin ağzından, onlara, Tanrı'nın istencini (irade) iletir. Bu krallığa sonraları, Araplar da kattılar kendilerini. Bu yasalar, olgucu yasalarlardır. Tanrı Krallığı'nın üçüncü ilkesi, “*egemenlik hakkı*”dır. Tanrı, saltık güce (kadir-i mutlak) sahiptir. Böyle bir gücün sahibi, doğal olarak egemen olacaktır. Tanrı, insanlardan, onları yarattığı için değil, onlara iyilik yaptığı için saygı ister. Karşı konulmaz gücünü, bu amaçla kullanır.

Bütün acıların kaynağı günah değildir. Neden, kötüler kazanıyor, iyiler kaybediyor? Bu soru, Tanrı'nın varlığının sorgulanmasına yol açıyor ama, Hristiyan düşüncesine göre, bu durum, onun saltık gücünden kaynaklanıyor. Tanrı'nın saltık gücünde, kendi karşıtı da vardır. Bu sav, tüm tektanrıci inançların kökenini oluşturuyor. İslam sufileri de, her şeyin karşıtı ile var olabileceğini, tanrının istencinin böyle olduğunu savlıyorlar: “*Her şey, zıddı ile kaimdir.*” İnançın temeli da budur: *Hayır ve Şer Allah'tan gelir*. Hayrın ve Şerrin yaratıcısı Tanrı'dır.

Saygı ve tapınma, tanrısal yasalardandır. Saygı, bir başkasının gücü ve iyiliği hakkında sahip olunan içsel düşünceden ve görüşten oluşur.³⁷ Tanrı'ya saygı, onun gücüne ve iyiliğine değer vermektir. Bu değer verişin sözlerimizde ve edimlerimizde görülen dışsal imlerine “tapınma” deniyor.³⁸ Latinler'in “*cultus*” teriminden anladıkları budur. İnsanın yarar elde edebilmek için, herhangi bir şeyin üzerinde harcadığı emek, Latin dilinde “*cultus*”la karşılanıyor. Bir bakıma, yeryüzünde harcanan emektir *cultus*.

Çocukların eğitilmesi işini, Hobbes, “*a culture of their minds*” kavramıyla ifade ediyor. Demek, eğitim, çocuğun anlayışını (zihin) yararlı duruma getirecek “*emek*”tir. Bu, insan istencinin zorla yararlı kılınmasıdır. Bir başka anlamıyla “*cultus*”, zorlamadan, iyilikle, güzellikle, amacına uygun biçimde yarar sağlayan insan istencini

³⁷ Thomas Hobbes, agy, s. 250.

³⁸ Thomas Hobbes, agy, s. 250.

anlatır. Bu “*tapınma*”dır. “*Publicola*”, halka tapınma, “*Cultus Dei*” Tanrı’ya tapınma anlamlarında türetilmiş kavramlardır.

III. Yüzyılda yaşamış Romalı konsüllerden biri, halka yönelik hizmetler yaptığı için, ona “*Publicola*”, yani “*halka tapan*” adı verilmiştir. Tanrı’nın doğal gücü, saygı ile tapınmayı ister. İyi, adil, cömert tanrı, doğal saygıyı çeker kendisine, dualar, kurbanlar, kulluk görevleri, belirlenmiştir tapınmalardır. Belirlenmiş tapınmalar da, özgür ya da zorunlu olur. Zorunlu tapınma, yargısız, sorgusuz boyun eğme ya da başeğmedir. Gözlemciye göre, imler, özgür tapınmalardır; zorunlu tapınmalar, yalnız, Tanrı’nın elçilerinin aracılığıyla bildirilir. Tüm toplum, tek bir kişi gibi tapınırsa, bu tapınma “*kamusal tapınma*”dır. Kilisedeki toplu törenler, camilerde toplu olarak kılınan Cuma namazları, böyle tapınmalardandır. Kişi, birey olarak tapınırsa ve bu tapınma, Tanrı’nın elçileriyle bildirilmemişse, “*özel*”dir. Örneğin, beş vakit namaz, Tanrı’nın elçisiyle gönderilmiş tapınma biçimidir, ama kişi, altıncı bir namaz (vakitsiz) kılarsa, bu özel tapınma olur.

Tapınmanın amacı “*güç*”tür. Çünkü, bir kişi, birisine tapınırsa, onda bir güç görüyor demektir. Tanrısal saygının nitelikleri de belirlenmiştir. Birinci belirlenim, tapılanın “varlık” olmasıdır. İkincisi, varlığın yalınlığıdır. Dünyanın ve ruhunun Tanrı olduğunu söylemek yanlıştır. Tanrı, dünyanın ne kendisi ne de ruhudur, nedenidir. Üçüncüsü, yaratılışı kabul etmektir, Tanrı’dır yaratan. Dördüncüsü, Tanrı hiçbir şeye kayıtsız değildir. Sevgi, korku, inanç saygının kaynağıdır. Beşincisi, onun sonsuz olduğunu kabul etmektir. Tanrı’dan başka hiçbir varlığa yemin edilemez. Kamusal tapınma tek biçimlidir. Devlet, tek bir kişilik değildir. Farklı dinlere sahip kişilerin farklı tapınma biçimleri vardır. Bunlara izin verilirse, devletin tek bir dine sahip olduğu söylenemez. Saygı imleri ve Tanrı’ya tapınmanın bir parçası olarak, açıkça ve her yerde, devletçe buyrulmuş olanlar, uyruklarca oldukları gibi kabul edilmeli ve kullanılmalıdır. Tanrı’nın buyurduğu gibi, “*İnsan yerine Tanrı’ya boyun eğmek daha iyidir.*” Kutsal kitaplardaki bu söz, Tanrı’nın doğal değil, sözleşmeye dayalı krallığında geçerlidir.³⁹ Hristiyan siyaseti, Tanrı sözünü temel almalıdır.

Din adamları, yaşamdan sonra, cennetteki sonsuz mutluluk olarak anlamışlardır Tanrı’nın Krallığı’nı. Öte dünya, “*mutluluk ülkesi*”dir, “*Lütuf alemi*”dir. O mutluluğa varmak için, kiliseye bağlı olmak gerekir. Devlet de, Tanrı’nın buyruğuyla yücelir. Monarşi, krallığın gerçek anlamını yansıtır.

³⁹ Thomas Hobbes, *agy*, s. 251-253.

Hobbes, Tanrı'nın Krallığı'nı farklı yorumlayarak, Hristiyan devleti yadsımıştır. Ona göre, Tanrı'nın Krallığı, İbranilerin oylarıyla kurulmuş “*tam anlamıyla krallık*”tır.⁴⁰ İtalya'da Machiavelli (1469-1577), Fransa'da Jean Bodin (1530-1596), Hobbes gibi düşünmüşler ve Batı'da layik (laik) devletin kapılarını açmışlardır. Machiavelli, toplumun, Tanrı'nın istenciyle değil, doğal nedenlerle geliştiğini ileri sürerek yeni yönetimi biçimlendirmiştir. Bodin, devlet üstüne yapıt yazdı: *Devlet Üstüne Altı Kitap*. Bodin, kralların tanrısal haklarının yerine, tarihsel, felsefi, hukuksal nedenleri koydu. Fransa'da layik düşünceyle ördü egemenlik hakkını.

Bu gelişmelerle, din devleti, layik devlete dönüşmeye başladı. İslamcı devlet, İbrani mitolojisinin öğelerini, dolayısıyla, Hammurabi Yasa Derlemeleri'ni aşamadı. Hala, birtakım Müslüman devletler, “*İslam Devleti*” savıyla, halklarını, çağdışı bu yasalarla yönetiyorlar. Kaynağında, İslam dünyasında, toplumsal gelişme yasaları farklı geliştirdi. Dinsel düşüncenin yerine bilimsel düşünce konulamadı. İbn Haldun (1322-1406), devleti, toplumdan ayrı düşünmüştür. Devlet, yeni sularla yenilenerek akan ırmaklar gibidir. Doğu, gelişme ve yaşlanma dönemlerinden sonra, “*ölüp gitme*” kaçınılmazdır. Ama, toplum yok olmaz, yenilenir. Yeni devleti de yeni toplum kurar. İlkel ve göçebe toplumlarda devlet başkadır, yerleşik ve kentsel yaşam biçiminde başka. İslam toplumlarından örnekler de verir.⁴¹

İslam toplumlarında, uluslaşma geç kalmıştır. Bugün bile, Türk toplumundan başka (Anadolu), uluslaşma sürecine girmiş bir Müslüman toplum yok. Bu süreci başlatan Mustafa Kemal'e salt bu açıdan tüm Anadolu halkının saygı duyması gerekir.

TÜRKLERDE DEVLET BİLGİSİ

Orta Asya'da, VI. ve X. Yüzyıllar arasında dolaşan göçebe toplumların birer devlet örgütüne sahip olduklarını söylemek çok zor. Ama yine de, Orhun Anıtları ve Bulğut Yazıtı (Soğutça) gibi belgelere dayanarak, İslamlık'tan önceki Türk devlet düşüncesi üzerine bir şeyler söylemek olanağımız bulunuyor. Bunlardan başka, *Reşidü'ddin Fazlu'lla'nın Camiü't Tevarih ve Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lügat-it Türk* adlı yapıtlarından çıkarabileceğimiz bilgiler var. Reşidü'ddin'in tarihinde, Oğuzlar'ın ve Türkler'in tarihleri üzerine önemli bilgiler görüyoruz. En önemlisi de, Oğuz Destanı'ndan parçalar aktarmış.

Oğuz Destanı, şöyle başlıyor:

“Türk tarihçileri ve dili çabuk raviler, şöyle anlatırlar: Nuh Peygamber, yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman, büyük oğlu Yafes'e Doğu

⁴⁰ Thomas Hobbes, agy. s. 286.

⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime* I, s. 29. Onur Yayınları, 1977 Ankara, Çev: Turan Dursun.

İllerini ve Türkistan'ı verdi. Türkler, Yafes'e "Olçay Han" derler. Olçay Han'ın torunu Kara Han'ın bir oğlu oldu. Üç gün, üç gece, anasının sütünü emmedi, üç gün sonra, anasının Tanrı'nın birliğini kabul etmesini söyledi ve sonra emdi sütünü. Bir yıl sonra konuştu ve adının Oğuz olduğunu söyledi."⁴²

Bu Oğuz'un İslam biçimi. Bir de, Şamancı anlatımı var. Doğan doğmaz şarap ister, et yer. Kırk gün sonra ava çıkar ve ormanda bir kız bulur, evlenir.

İslamıktan önce oluşmuş Oğuz Destanı'nda, Oğuz'un doğuşu şöyle anlatılıyor:

"Günlerden bir gün, Ay Hatun'un göğsü yarılıp yavruladı. Erkek oğul doğurdu. Yüzü mavi, ağız ateş gibi kıvılcık, gözleri ela, saçları ve kaşları kara idi. İlk sütü emdi, sonra emmedi. Çiğ et ve şarap istedi."⁴³

731 yılında ölen Kül Tigin anıtında Bilge Kaan, halkına şöyle sesleniyor: "Ben, Tanrı'ya benzer, Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağanı." Kendisinin, Tanrı istenciyle hakanlık tahtına oturduğunu bildiriyor. Demek, egemenlik hakkı, Türk yöneticilerine de, Tanrı'dan gelmiştir. İslam biçiminde, Türkler, soylarını Nuh'a, yani Yehova'nın elçisi Nuh'a dayandırıyorlar. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman'ın egemenliği de, mitsel bir örgeye dayanıyor. "Osman, bir gece, Şeyh Edebalı'nın evinde kaldı ve bir rüya gördü..."

⁴² Ord.Prof.Dr. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitabevi.

⁴³ Oğuz Destanı hakkında geniş bilgi için bkz. Prof. Dr. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*.

